

Ženy s kufříkem a nadějí

PORODNÍ BÁBY A ASISTENTKY V ČESKÝCH ZEMÍCH
OD POLOVINY 19. DO POLOVINY 20. STOLETÍ

Milena Lenderová a kolektiv

KAROLINUM

Ženy s kufříkem a nadějí

Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století

Milena Lenderová a kolektiv autorů

Recenzovaly:

doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc.

Mgr. Eva Hendrych Lorenzová, Ph.D.

Autorský kolektiv:

Milena Lenderová, Martina Haliřová, Vladan Hanulík, Zuzana Pavelková

Čevelová, Hana Stoklasová, Jana Stráníková

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, 2019

© Milena Lenderová a kolektiv autorů, 2019

Photography © 2019 Archiv hlavního města Prahy; INTERFOTO/Alamy Stock Photo; Milena Lenderová; MBA, Rennes, dist. RMN-Grand Palais / Adélaïde Beaudoin; Moravský zemský archiv v Brně – Soka Zlín; The Museum of Modern Art/Scala, Florence; Muzeum Hranice; Muzeum východních Čech Hradec Králové; Národní památkový ústav, Územní památková správa v Praze – Zámek Konopiště; Petit Palais/Roger Viollet; SOA Jičín; SOA Praha; SOA Zámorsk; SOKA České Budějovice; SOKA Tábor; Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm; Zdravotnické muzeum NLK Praha

Na přebalu: Johann Hubert Salentin (1822–1910) Návrat od křtu

Tato publikace byla vydána s finanční podporou grantu poskytnutého Grantovou agenturou České republiky, č. 17-14082S, s názvem Porodní báby: profesionalizace, institucionalizace a výkon historicky prvního ženského kvalifikovaného povolání v průběhu dvou staletí, 1804–1948

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

ISBN 978-80-246-4475-2
ISBN 978-80-246-4590-2 (online : pdf)
ISBN 978-80-246-4592-6 (epub)
ISBN 978-80-246-4591-9 (mobi)

OBSAH

Na stopě neznámé: Rosalie Řenčová, rozená Hallerová, ovdovělá Skalická, porodní bába z Kožlan (1852–1904) <i>Milena Lenderová</i>	13
Jak se stát porodní bábou: Retrospektiva, legislativa, institucionalizace. Od tereziánských reforem do vzniku c. k. babické školy <i>Milena Lenderová, Martina Halířová</i>	25
Retrospektiva	25
Osvícenství v porodnictví	25
Porodnice u sv. Apolináře	33
Vznik center výuky porodnictví na Moravě	38
Legislativa: zákony, studijní řády, instrukce. Od poloviny 19. do poloviny 20. století	42
Legislativa za monarchie	42
Báby a zdravotní správa	43
Zdravotní zákon z roku 1870 a porodní báby	46
Pokusy o změnu	59
Asistentky ve svobodném státě	64
Zákon o pomocné praxi porodnické	65
Druhá republika a německá okupace	69
Obnovení samostatného státu	74
Změny ve znamení naděje	74
Kliniky, kurzy, školy, ústavy	80
Pražská babická škola a lékařské fakulty	80
Královská česká zemská porodnice a nalezinec	90
Žákyně pražské babické školy	94
Výuka babiček v Olomouci	96
Výuka babiček v Brně	99

Klikatá cesta ke státním ústavům	105
Ústav v Pardubicích	110
Ústav v Liberci	112
Ústav v Moravské Ostravě	117
Ústav ve Zlíně?	121
Opakovací kurzy	123
Ústavy a zákon o jednotné škole	126

Báby a církvev

<i>Hana Stoklasová, Zuzana Pavelková Čevelová</i>	131
Křest	132
Poučení o nouzovém křtu	136
Bába, duchovní správce a stát	140
Báby i asistentky chybující	146
Co s nekatolíky?	149

Disonance i harmonie: Vztah lékařů a porodních babiček mezi lety 1850–1948

<i>Vladan Hanulík</i>	154
Nebezpečí septických porodnic	154
Disonance teoretického diskurzu a reality porodnické praxe	158
Chápající tolerance – utváření vztahu mezi lékaři a porodními bábami	164
Podpora vzdělávání a praxe porodních babiček a asistentek ze strany lékařských autorit	169
Od tolerance ke kooperaci	177

Báby a asistentky: Pokus o kolektivní portrét

<i>Milena Lenderová</i>	179
Vzhled, vlastnosti a reflexe porodní báby (asistentky) – norma a realita	184
Vzhled	184
Vlastnosti	186
Sociální původ báby, její bydliště, pelegrinace porodních babiček	201
Příchod k řemeslu: Motivace a věk	205

Není bába jako bába: báby školní, městské, okresní	214
Platové poměry	220
Obtíže se sazbami	220
Daně	231
Manželství a mateřství	234
Stáří a konec kariéry	239
Povinnosti báby	245
Obtíže a rizika praxe	256
Zdravotní rizika a nemoci z povolání	256
Cesty za rodičkou	258
Ztráta dobré pověsti. Horečka omladnic	261
Rivalita a konkurence	265
Konkurence mezi babičkami	265
Výkony babiček	269
Konkurence terénních lékařů	276
Konkurence nemocnic	282

Báby a zločin: Andělíčkářky, podvodnice, fušerky

<i>Martina Halířová, Jana Stráníková</i>	292
Báby a trestní právo	292
Odejmutí diplomu	295
Kdo byly andělíčkářky	298
Šetření a tresty	301
Klientela andělíčkářek	310
Snaha o dekriminizaci potratů	313
Báby a trestný čin poškození zdraví	322
Báby podvodnice	327
Porušení babických instrukcí	334
Na lavici svědků	335
Fušerka, bába bez diplomu	337
Fušerky a rodičky	339
Spolupráce i rivalita: zkoušené vs. nezkoušené porodní báby	348
Zákon nástrojem k odstranění nekvalifikované konkurence?	355
Na hraně zákona	360

Cesta k sebevědomí a stavovskému uvědomění

<i>Milena Lenderová</i>	364
Od báby k asistentce, odtud k ženské sestře	368
Spolky a jednoty porodních babiček/asistentek	371
Příklad Moravy	372
Hašteřivé družky	376
Vzájemně se podporující spolek porodních babiček	
pro Prahu a okolí	379
Cesta ke sjednocení	382
Územní a jiné ztráty	391
Časopisy	392
Mezinárodní sjezdy	399
Pokus o založení vlastního sanatoria	405
Na cestě k radostným zítřkům: zánik UJPA	407

Prameny, literatura, metody: Nezbytná kapitola na závěr

<i>Vladan Hanulík, Milena Lenderová</i>	411
Porodní báby v zahraniční historiografii	411
Porodní báby jako historické téma v českých zemích	422
Prameny	425
Učebnice babictví	425
Normativní prameny	435
Schematismy a adresáře	436
Odborná a profesní periodika	438
Archivní prameny	439
Metodická úvaha na závěr	442
Poděkování	448
Redakční poznámka	450
Summary	451
Seznam použitých pramenů a literatury	454
Archivní prameny	454
Periodika	457
Edice	458
Topografie, adresáře a schematismy	458

Prameny osobní povahy	459
Encyklopedie a lexikony	460
Dobová odborná a krásná literatura	460
Sekundární literatura	463
Internetové zdroje	471
Seznam zkratk	472
Seznam vyobrazení	473
Jmenný rejstřík	477
Místní rejstřík	485

*Kniha je věnována všem „paním babičkám“, které v letech 1947–1980
pomohly jejím autorům na svět*

**NA STOPĚ NEZNÁMÉ:
ROSALIE ŘENČOVÁ, ROZENÁ HALLEROVÁ,
OVDOVĚLÁ SKALICKÁ, PORODNÍ BÁBA Z KOŽLAN
(1852–1904)
(Milena Lenderová)**

Hřbitov s hroby rozličné podoby, okázalými i chudými, udržovanými i polorozpadlými, odér vadnoucích a suchých květin, hlíny a věčnosti. Hřbitov se svými hroby umí být i historickým pramenem. Většina hrobů, na rozdíl od skutků, jež průměrná bytost jako živoucí učinila, nebývá anonymní – náhrobek nese jméno toho, kdo pod ním leží, a zpravidla i datum jeho narození a úmrtí. A rodinné hrobky jsou na informace ještě bohatší. Hrob jako hmotný pramen je nesporně užitečný, ale podobně jako prameny písemné či obrazové nás může zavést na scestí. Pak je třeba nebloudit napořád.

Na malém a úhledném hřbitově v Kožlanech hledám hrob, v němž má odpočívat Anna Řenčová, porodní bába, jejíž jméno figuruje na obálkách několika porodních deníků nacházejících se v archivu Muzea a galerie severního Plzeňska v *Mariánské Týnici*.¹ Takový deník si měla každá porodní bába vést na základě nařízení z roku 1897 – ne všechny samozřejmě poslechly hned.

Hrob nebylo těžké najít, ale trochu matoucí byla skutečnost, že jméno Řenč náleželo jen jednomu jeho obyvateli, a to Ferdinandovi. Kromě něj tam spočívají Anna Hůlková, František Hůlka a Jindřiška Romová. Díky kolegům ze Státního okresního archivu Plzeň-sever se sídlem v Blovicích nebylo příliš složité zjistit, že Rosalie v tomto hrobě neleží. A že Anna Hůlková se po určitou dobu skutečně jmenovala Řenčová, že byla rozená Houšková a prvním sňatkem získala za manžela vdovce po porodní bábě Rosalii Řenčové. Po jeho smrti se provdala za Františka Hůlku.

Záhada s porodní bábou Annou Řenčovou, která si řádně vedla deníky, byla tedy vyřešena. Nicméně Rosalie, na rozdíl od Anny, si

¹ Muzeum a galerie severního Plzeňska Mariánská Týnice, Deníky porodní báby Josefy Kovaříkové z Potvorova, inv. č. 17884/1, 2; Deníky porodní báby Anny Houškové/Řenčové/Hůlkové, inv. č. 10 165.

porodní deníky, exkluzivní pramen k životu a činnosti porodních babiček konce 19. a první poloviny 20. století, nevedla. Ale existovala, stejně jako existoval Louis-François Pinagot, postava kanonické monografie francouzského historika Alaina Corbina.² Proto jsem si v názvu kapitoly dovolila parafrázovat titul této jeho slavné práce. Stejně jako Pinagot, i Rosalie se vynořila z hlubin zapomnění. Stejně jako on zemřela tam, kde se narodila. Stejně jako on nezanechala žádné písemné svědectví – snad s výjimkou několika neumělých podpisů v kožlanské matrice narozených. A stejně jako rekonstrukce života Louise-Françoise Pinagota umožnila pohled na dějiny jedné epochy zdola, rekonstrukce života Rosalie Řeňčové dovolila, abychom se zdola, pohledem obyčejné porodní báby, podívali na porodnictví (či spíše „babičtví“) druhé poloviny 19. století, doby, kdy asistence u porodu už neměla být pouhou sousedskou výpomocí.³

Rekonstruovat alespoň v hrubých rysech osudy této ženy nám umožnily matriky kožlanské fary přístupné na webových stránkách, stejně jako písemnosti uložené ve Státním okresním archivu Plzeň-sever se sídlem v Plasích.

Rosalie Řeňčová přiváděla děti na svět v Kožlanech od roku 1876 do začátku 20. století. V uvedené době Kožlany, obec ulicového typu s nadmořskou výškou 442 metrů, patřily k politickému okresu Kralovice. V roce 1850 měly 1662 obyvatel, o 30 let později 1827, roku 1890 už 2029 obyvatel a 290 domů. Do konce století pak obyvatel zhruba o desítku ubylo.⁴ Obecně klesající natalita se v Kožlanech projevila vcelku mírně.

Byl zde – a dosud je – barokní jednolodní farní kostel sv. Vavřince z konce 14. století,⁵ s obrazem od Petra Brandla, pošta, v časech Rosalie

² Alain Corbin: *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Louise-Françoise Pinagota 1798–1876*. Praha 2006, s. 9.

³ K tomu srov. Pavla Státníková, Prokop Remeš: *Ludmila Kapalínová, porodní bába sobínská. Od sousedské asistence k institucionalizovanému porodnictví*. Praha 2017.

⁴ *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky, 1850–1970*. Praha 1978, s. 402–403; *Ottův slovník naučný, díl 14*. 1998, s. 1057–1058.

⁵ Před rokem 1352 byla farnost plebánie. Po reformaci do roku 1786 jí byla svěřena správa fary Chříč. Do roku 1706 byla administrována klášterem v Plasích. Gotický jednolodní kostel sv. Vavřince pochází ze 14. století. Po požáru roku 1768 získal barokní fasádu. Matriky jsou vedeny od roku 1680.

zde býval telegraf, občanská záložna, továrna na bavlněné zboží, měšťanský pivovar, čtyři mlýny, lázně a školní budova z roku 1842. Škola, která má podstatně delší historii, byla do roku 1867 dvojtřídní, pak krátce jednotřídní a roku 1875 ji pro velký počet žáků rozšířili na čtyřtřídní – i to jistě vypovídá o stoupající porodnosti a růstu počtu obyvatel města. Od 1. ledna 1883 byla pětitřídní; ve stejném roce byla otevřena průmyslová škola pokračovací pro chlapce. Teprve od září 1913 se děti učily v nové školní budově,⁶ to už se ale Rosalie ani jejich děti netýkalo. Snad si novou školu užívala aspoň její vnoučata. Ve spektru místních řemesel převládalo tkalcovství a hrnčířství – koncem století zde bylo šestnáct hrnčířských dílen a též dvě barvírny.⁷

Rosalie se narodila 28. srpna 1852⁸ jako dcera Tomáše Hallera, kožlanského ponocného bydličího v nájmu v domě hrnčíře Františka Dobrohlava, v čp. 253,⁹ a Johany, dcery Jana Rabštejnka,¹⁰ ševce z Kožlan. Její matkou byla Anna, rozená Seiblová, rovněž z Kožlan. Na svět jí pomohla Josefa Hallerová, zkoušená porodní bába z Kožlan,¹¹ nesporně příbuzná rodiny. Dívenka byla pokřtěná hned druhý den po narození, jak bylo ostatně v době vysoké novorozenecké a kojenecké úmrtnosti zvykem. Měla čtyři starší sourozence: Barboru, Jakuba, Josefa a Františku.¹² Od roku 1854 je Haller veden v soupisu duší jako hrobník; do rodiny přibyla dcera Josefa, jako poslední se narodil syn Tomáš. Sedm dětí, to nebyl nijak neobvyklý počet v nezáměrných

⁶ Srov. Školy v Kožlanech – sdružený inventář, SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, 1987, s. 4–5.

⁷ *Ottův slovník naučný, díl 14.* 1998, s. 1057–1058.

⁸ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, č. kn. 10, Kniha narozených 1850–1862, fol. 21, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210.

⁹ Tomáš Haller zemřel 17. dubna 1887 v Kožlanech ve věku 76 let na „marasmus“. SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Matrika zemřelých 1840–1899, fol. 76. Též SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 31, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1850, fasc. č. 31. V roce 1874 je jako majitel domu čp. 253 uveden Havel Jindra, SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, MÚ Kožlany, inv. č. 237, Soupis obyvatel 1874, kart. 7.

¹⁰ Johana Hallerová zemřela 31. ledna 1882, Matrika zemřelých Kožlany, 1840–1899, fol. 305.

¹¹ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, č. kn. 10, Kniha narozených 1850–1862, fol. 21, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210. Josefu Hallerovou se mi v matrikách pražské univerzity najít nepodařilo.

¹² SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 31, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1850, fasc. č. 31.

rodinách. Od roku 1857 bydleli v čp. 201.¹³ V následujícím roce ale tento dům ze soupisu kožlanských objektů mizí, rodina se nachází v nájmu v čp. 190.¹⁴ Pro další léta soupisy chybí, pro rok 1862 a další je rodina Hallerových v soupisu zachycena bez uvedení místa bydliště.¹⁵ V roce 1874 je Tomáš Haller zapsán jako majitel domu čp. 281.¹⁶ Sem se nejspíš Rosalie vrátí po svém ovdovění a dům pak zjevně zůstal jejímu druhému muži, Ferdinandu Řeňčovi.¹⁷

Lze předpokládat, že malá Hallerová navštěvovala dvoutřídní triviální školu v Kožlanech. Jaká byla její docházka a jak se učila, nevíme: školní katalogy místní školy se dochovaly až od roku 1867, hlavní matřice od roku 1876.¹⁸ Lze předpokládat, že svou školní povinnost splnila jako dvanáctiletá, tedy nejspíš v roce 1864. Snad šla do služby, snad pomáhala v domácnosti. Rukopis příliš vypsany neměla, jak nasvědčují její občasně podpisy v matřice, v rubrice určené pro kmotry.

První sňatek uzavřela 23. září 1872. Bylo jí necelých dvacet let a vzala si o dva roky staršího Františka Skalického, hrncířského pomocníka z Kožlan. Byl zjevně nemanželského původu, neboť v matřice oddaných je uvedena jen Františkova matka, také Rosalie, dcera Antonína Skalického, tkalce. Jak František, tak jeho nevěsta byli v době svatby nezletilí, k sňatku musel svolit otec nevěsty. Nic jiného mu nezbyvalo, Rosalie byla těhotná. Troje ohlášky proběhly během dvou týdnů, 8., 15. a 22. září 1872.¹⁹ Šest týdnů po svatbě, 7. listopadu 1872, se narodila dcera Anna Amalie. U lůžka rodičky stála porodní bába Johanna

¹³ SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 37, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1857, fasc. č. 37.

¹⁴ SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 38, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1858, fasc. č. 38.

¹⁵ SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 39, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1862, fasc. č. 39; SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 40, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1864, fasc. č. 40; SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 41, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1866, fasc. č. 41.

¹⁶ SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, MÚ Kožlany, inv. č. 237, Soupis obyvatel 1874, kart. 7.

¹⁷ SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, MÚ Kožlany, inv. č. 238, Soupis obyvatel 1907, kart. 7.

¹⁸ SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, Školy v Kožlanech – sdružený inventář, SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, 1987, s. 18.

¹⁹ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Matriky Kožlany, sv. 17, fol. 107, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064205/kozlany-17_1110-o. Jako nevěsta uvedena Rosalie Hallerová, dcera „občana“ z Kožlan.

Fuchsová,²⁰ kmotry byli Matouš Rabštejnek, krejčí, zřejmě Rosaliin strýc, a Anna Šubrtová, dcera kamnáře Františka Šubrta.²¹ Za necelé dva roky, 1. července 1874, následoval syn Oldřich Matouš. Na svět ho přivedla opět bába Fuchsová, kmotr byl stejný jako u prvorozené dcery – krejčovský mistr Matouš Rabštejnek, tentokrát s manželkou Františkou.²² Mladá rodina bydlela v čp. 93 a její štěstí (bylo-li vůbec nějaké) netrvalo dlouho – František Skalický zemřel 22. listopadu 1874 na zánět plic a pohrudnice ve stáří 24 let.²³

Mladá žena s batoletem a kojencem zůstala zjevně na krku svým rodičům v domě čp. 281, nicméně na podzim roku 1875 odchází od dvou malých dětí do čtyřměsíčního babického kurzu do Prahy. Zda to bylo její vlastní rozhodnutí, zda šla na pokyn místního faráře či na podnět místní porodní báby, snad tety Josefy Hallerové (která přivedla na svět i Rosaliina druhého manžela Renče) – nevíme. Motiv vidiny zlepšení materiálních poměrů zde hrál určitě prvořadou roli. V čele babické kliniky stál tehdy profesor porodnictví Ferdinand Weber z Ebenhofu, autor učebnic pro porodní babičky.²⁴ Výuka i praxe už probíhaly v zánovní novogotické porodnici na pražském Větrově, jež vznikla podle plánů Josefa Hlávky. Babická škola v té době doslova chrliła diplomované porodní báby – jen s Rosalií, která získala diplom 30. prosince 1875,²⁵ absolvovalo dalších 88 „babiček“ (žen, jejichž průměrný věk se pohyboval kolem 27–28 let!). Zhruba stejný počet jich

²⁰ Johana Fuchsová získala diplom v Praze 20. 12. 1860, srov. AUK, M71 Matricula Facultatis Medicae pragensis ab anno 1828, fol. [147] 7164.

²¹ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Matrika narozených Kožlany, sv. 14, 1862–1879, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064202/kozlany-14_1170-n?x=137&y=-46&w=906&h=359 fol. 114.

²² SOA Plzeň, Sběrka matrik, Matrika narozených Kožlany, sv. 14, 1862–1879, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064202/kozlany-14_1170-n?x=137&y=-46&w=906&h=359 fol. 133.

²³ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Kniha zemřelých města Kožlan, 1840–1891, kn. č. VII, fol. 124 (239 pův. fol.), dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064206/kozlany-18_1240-z?x=204&y=53&w=815&h=389.

²⁴ Ferdinand Weber z Ebenhofu: *Učebná kniha porodnictví pro babičky*. Praha 1871; *Učebná kniha porodnictví pro babičky*. Praha 1877; *Učebná kniha porodnictví pro babičky*. Praha 1890.

²⁵ AUK, M71 Matricula Facultatis Medicae pragensis ab anno 1828, fol. [227] 7245.

získal diplomy v dubnovém a srpnovém běhu tohoto roku.²⁶ „Přehřátí“ trhu s porodními bábami se projeví až o něco později, zatím byl těch zkoušených nedostatek.

Jako diplomovaná porodní bába praktikovala vdova Skalická prokazatelně od 7. ledna 1876 – v matrice je vedená jako „zkoušená bába z Kožlan“;²⁷ této „bábě“ bylo 24 let. Její první rodičkou byla Johana Šubrtová, manželka obuvnického mistra, jež porodila dceru Emilii.²⁸ Šubrtová si ji znovu zavolala 9. června 1878, kdy jí Skalická pomohla porodit Viléma, pak jméno Šubrtové z matrik narozených mizí.²⁹

Farní obvod tvořila vedle Kožlan i Chříč, mající samostatnou matriku narozených,³⁰ ta bohužel jména porodních bab neuvádí. Spolu se Skalickou působily v Kožlanech báby Johana Fuchsová, Anna Hoppová (psána též Hopová – 28. května 1884 přivede na svět jistého Edvarda Beneše, syna kožlanského gruntovníka, budoucího československého prezidenta) a Marie Vopatová.³¹ Zajímavé je, že tři kožlanské porodní báby, Skalická, Hoppová a Vopatová, získaly diplom v rozmezí jednoho roku. Že by to byl skutečně nápad faráře či starosty, kteří usoudili, že dvě báby, Johanna Fuchsová a Anna Pitermannová³² (jejíž jméno skutečně po nástupu těchto tří čerstvých porodnických sil z matriky mizí), už na rostoucí počet porodů nestačí? Byly adeptky babictví během studia podpořeny z prostředků obce, což byl vcelku běžný postup? Za zmínku rovněž stojí, že ani jedna z nich nezačala praktikovat před

²⁶ AUK, M71 Matricula Facultatis Medicae pragensis ab anno 1828, fol. [222] 7240-229 [7247].

²⁷ SOA Plzeň, Sbíрка matrik, Matrika narozených Kožlany, sv. 14, 1862-1879, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064202/kozlany-14_1170-n?x=137&y=-46&w=906&h=359, fol. 153.

²⁸ SOA Plzeň, Sbíрка matrik, Kožlany, Matrika narozených Kožlany, sv. 14, 1862-1879, fol. 152, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064202/kozlany-14_1530-n?x=29&y=129&w=761&h=359.

²⁹ SOA Plzeň, Sbíрка matrik, Kožlany, Matrika narozených Kožlany, sv. 14, 1862-1879, fol. 183, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064202/kozlany-14_1530-n?x=29&y=129&w=761&h=359.

³⁰ SOA Plzeň, Sbíрка matrik, Matrika narozených Chříč, 1838-1900, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30063088/chric-10_0031-n.

³¹ Marie Vopatová, roz. Jedličková, diplomovala 30. 12. 1874, AUK, M71 Matricula Facultatis Medicae pragensis ab anno 1828, fol. [220] 7238.

³² Anna Pitrmannová získala diplom v Praze 19. 12. 1860, AUK, M71 Matricula Facultatis Medicae pragensis ab anno 1828, fol. [146] 7162.

vydáním diplomu, tj. jako „nezkoušená“ či „nezkoumaná“, což v této době nebylo zdaleka výjimkou.

První rok (vlastně jen půlrok) odvedla Skalická 20 z celkového počtu 72 porodů, které matrika eviduje, což na začátečnici, která si klientelu teprve budovala, nebylo zas tak málo. Takový počet porodů ale nemohl žádnou bábu uživit. Skalická s dvěma malými dětmi tedy zůstávala závislá buď na rodičích, nebo ještě na jiném druhu výdělečné činnosti.³³ Mezi bábami byla zjevně nejoblíbenější Josefa Fuchsová (38 porodů v uvedeném roce); zato Vopatová (8 porodů) a Hoppová (6)³⁴ se řadily až za Skalickou; je ale možné, že praktikovaly rovněž v sousední Chříči.

Pokud se klientely novopečené báby týká, převládaly manželky řemeslníků, sociálně o něco výše stály manželky řemeslnických mistrů, „top“ klientelu tvořily žena stavbyvedoucího a manželky majitelů gruntů. V prvním roce svého působení Skalická přivedla na svět dvě nemanželské děti (ze šesti, které se tentýž rok v Kožlanech narodily), jedna svobodná matka byla dcerou usedlého měšťana, druhá potomkem rovněž svobodné matky.³⁵ Dne 28. března ji potkala v rodině stavbyvedoucího Vaise smutná událost – narození mrtvého děvčátka, které nestihla nouzově pokřtít.³⁶ Dne 8. srpna pomohla na svět dvojčatům Vavřinci a Antonínovi (jeden zemřel ve třech měsících, druhý v roce).³⁷

³³ Podle Výkazu návštěvy a prospěchu žákův a žákyň obecné školy v Kožlanech na školní rok 1880, kdy začala dcera Anna Skalická chodit do školy, bydleli v čp. 66; SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, Školy v Kožlanech, sružený inventář, inv. č. 24, kn. č. 24. Podle Výkazu návštěvy a prospěchu žákův a žákyň obecné školy v Kožlanech na školní rok 1881, kdy začal do školy chodit Oldřich Skalický, bydlela rodina v čp. 232; srov. Školy v Kožlanech, sružený inventář, inv. č. 25, kn. č. 25.

³⁴ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Matrika narozených Kožlany, 1850–1862, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210-n?x=431&y=575&w=265&h=125, fol. 152–164.

³⁵ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Matrika narozených Kožlany, 1850–1862, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210-n?x=431&y=575&w=265&h=125, fol. 152–164.

³⁶ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Kniha zemřelých města Kožlan, 1840–1891, fol. 246, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064206/kozlany-18_1280-z?x=38&y=261&w=929&h=389. Tragédie se v rodině opakovala znovu 22. srpna 1877, pohlaví dítěte není uvedeno, rodila opět Skalická, tamtéž, fol. 261.

³⁷ Matrika narozených Kožlany, 1850–1862; dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064198/kozlany-10_0210-n?x=431&y=575&w=265&h=125, fol. 155, 160.

Vdovský stav ctíla Rosalie skoro po osm let, teprve 31. července 1882 se provdala za kožlanského kožešníka Ferdinanda Řeňče. Ferdinand byl o rok mladší než Rosalie, narodil se 30. května 1851 jako manželský syn Ferdinanda Řeňče, koláře z Kožlan, čp. 154 (98 podle starého číslování³⁸), a Terezie, rozené Valentové, ze vzdálených Úpohlav. O Řeňčovi dále víme, že byl „k vojenské službě nezpůsobilý“. Snoubencům byly prominuty dvoje ohlášky – ty jedny proběhly v předvečer svatby, 30. července 1882.³⁹ I když byli partneři relativně mladí, manželství zůstalo bezdětné.

V roce 1880 mizí z matrik jméno porodní báby Marie Vopatové, následující rok jméno Johanny Fuchsové.⁴⁰ V březnu 1889 začíná praktikovat Anastázie Balínová.⁴¹ Do praxe jen ojediněle zasáhly nezkoušené báby či báby z jiné lokality.

Jak vypadal přehled výkonů (počet odvedených porodů) babiček v Kožlanech v letech 1876–1890, ukazuje tabulka na následující straně.

Jak je zřejmé, po nesmělých začátcích (v druhém roce působení klesl počet jejich klientek skoro o polovinu oproti prvnímu) hvězda Rosalie Skalické, pak Řeňčové, strmě stoupá, což je patrné po odchodu Fuchsové a Vopatové – zdá se, že převzala jejich klientelu. Rodiček přibýlo, když se provdala za Ferdinanda Řeňče. Kožešnictví se poté, co se odloučilo od koželužství, stalo poměrně váženou živností. Řeňčové manželovo povolání přidalo patrně na sociálním kapitálu, zjevně ale nevynášelo tolik, aby se rodina mohla obejít bez druhého příjmu, příjmu manželky. Těžko věřit, že by Rosalie chodila k rodičkám jen ze záliby či proto, aby se realizovala. Práce ji odváděla z domova poměrně často (25. listopadu 1880 odvedla dva porody, 11. srpna 1886

Další dvojčata rodila Skalická 29. května 1878 v rodině obuvníka – jedno přežilo, *ibid.*, fol. 182.

³⁸ SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Kožlany, inv. č. 31, Popis všech duší osady kožlanské na rok 1850, fasc. č. 31; též MÚ Kožlany, inv. č. 237, Soupis obyvatel 1874, kart. 7.

³⁹ SOA Plzeň, Sběrka matrik, Kožlany, Matrika narozených Kožlany, 1850–1862; Matrika oddaných Kožlany 17, 1839–1895, fol. 170; dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064205/kozlany-17_1700-o?x=210&y=174&w=834&h=398.

⁴⁰ V matrice zemřelých do roku 1899 nejsou.

⁴¹ Její jméno v matrikách pražské univerzity nebylo nalezeno.

Rok	Balínová ⁴²	Fuchsová	Hopppová	Skalická (Řeňčová)	Vopatová	Celkem	Pozn.
1876		38	6	20	8	72	
1877		21	3	11	16	51	
1878		29	13	20	14	76	
1879		24	5	30	10	70	26. 3. – u porodu Anna Hlina, zkoušená, z Holešova
1880		1	28	30	0	60	17. 2. – u porodu Anna Beránková z Břežan, nezkoušená, proveden nouzový křest
1881		0	24	41	0	66	6. 6. – u porodu Anna Šebková z Kožlan, nezkoušená
1882		0	27	36	0	64	25. 10. – u porodu Albina Rabštejnková z Kožlan, nezkoušená
1883		0	24	44	0	68	
1884		0	21	45	0	66	
1885		0	18	44	0		18. 11. – u porodu Marie Brabcová, nezkoušená 26. 11. – u porodu Anna Červaj z Kounova, zkoušená
1886		0	13	50	0	63	
1887		0	10	66	0	76	
1888		0	11	48	0	61	10. 12. – u porodu Františka Ludwigová z Holešova, zkoušená 20. 12. – u porodu Anna Fuchsová z Kožlan, nezkoušená
1889	7	0	3	41	0	52	24. 5. – u porodu Marie Křížková, „v Chicagu“
1890	5	0	9	51	0	65	

⁴² Anastazie Balínová, zkoumaná z Kožlan, působila od 25. 3. 1889; její jméno jsem v matrikách pražské

dokonce tři porody v jednom dni!⁴³). Naštěstí působila jen v obvodu Kožlan, takže nemusela překonávat velké vzdálenosti.

Důležité je, že postupně přibývalo rodiček, které byly schopné za vedení porodu zaplatit: manželek řemeslnických mistrů, majitelů domů, ba i „gruntovníků“ (těch ale bylo v Kožlanech poskrovnu). Řeňčová jistě vítala možnost porodní asistence v rodině majitele mlýna, hostinského, sládky, nájemce pivovaru, obchodníka, „polysaita“, městského tajemníka, stavbyvedoucího, majitele realit, ba i učitele. Podle zdravotního zákona z roku 1870 (český sněm ho přijal až 23. února 1888), který ukládal v § 13 obcím povinnost „učiniti opatření, aby bylo dostatečně postaráno o pomoc zkoušených babiček“,⁴⁴ měla bábám za nemajetné rodičky platit obec; z jiných lokalit ale víme, že tak činila zpravidla velmi liknavě; nelze vyloučit, že tomu tak bylo i v Kožlanech. V každém případě počet nezámožných rodiček (manželek řemeslnických pomocníků, hrncířů, obuvníků, tkalců, nádeníků, svobodných matek, pokud nepocházely z materiálně zajištěné rodiny) představoval v celkovém objemu klientely Řeňčové až na čtyři výjimky (v roce 1881, 1883, 1884 a 1885) více než polovinu.

Za období, pro které máme prameny, rodila Rosalie dvanáctkrát dvojčata. Ta většinou přišla na svět už s ortelem smrti – pokud neumřela při porodu, skončil jejich život zpravidla během několik dnů, týdnů, maximálně měsíců. Pouze v jednom případě se jedno z dvojčat, chlapec, dožil kmetského věku.⁴⁵ Nejen porod dvojčat končival fatálně – i na konci jednočetných porodů stála občas dětská rakvička, třebaže v případě Řeňčové nebyl počet mrtvě narozených nijak velký: za dobu, pro niž máme čísla k dispozici, tedy od ledna 1876 do srpna 1895, odvedla 779 porodů. Pokud se týká jednočetných porodů, 22 dětí, tedy 2,82 % z celkového počtu, zemřelo při porodu nebo se narodilo mrtvých. Devětkrát provedla nouzový křest a osmnáctkrát svolila ke

⁴³ SOA Plzeň, Sbírká matrik, Kožlany, Matrika narozených Kožlany, 1879–1895, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064203/kozlany-15_0180-n?x=63&y=4&w=785&h=370, fol. 13, 64.

⁴⁴ SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, MÚ Kožlany, inv. č. 364, kart. č. 18.

⁴⁵ Jednalo se o dvojčata narozená 4. 6. 1884 v rodině tkalcovského mistra Kratochvíla; Matrika narozených Kožlany, 1879–1895, dostupné na http://www.portafontium.eu/iipimage/30064203/kozlany-15_0180-n?x=63&y=4&w=785&h=370, fol. 45.

kmotrovství, z toho jednou spolu s manželem Ferdinandem. Řeňč sám byl kmotrem třikrát.

Neúplnými údaji z roku 1895, jež poskytuje poslední svazek bada-
telům přístupné matriky, nám obraz Rosalie Řeňčové mizí. Jistě stá-
le praktikovala – činné byly i báby osmdesátileté. Rosalie ale zemřela
17. února 1904 ve věku 52 let v Kožlanech. Jako příčina úmrtí je uvedena
peritonitis acuta, tedy na akutní zánět pobřišnice.⁴⁶

Rosalie Řeňčová, která spočívá na kožlanském hřbitově patrně
v některém z rodinných hrobů Skalických, byla jednou z armády
porodních babiček, které přiváděly děti na svět za rakouské monar-
chie. Byla typickou představitelkou svého stavu: dcerou narozenou
v chudých poměrech, již se dostalo sotva základního vzdělání, brzy
provdanou a brzy ovdovělou, po většinu života ohroženou chudobou.
Vždy připravenou pomoci rodičce, bez ohledu na její solventnost či
insolventnost.

Porodní bába byla součástí místní kolektivní paměti – spoluobčané
ji vnímali jako součást obce, podobně (byť s podstatně menším respek-
tem) jako faráře, učitele, starostu; bábu potřeboval každý. Byla figurou
jak biologického (vymanila dítě z lůna matky), tak sociálního zroze-
ní (držela ho při křtu, někdy byla kmotrou). Podílela se i na dalších
technikách spojených s tělem: asistovala lékařům při operacích, občas
upravovala nebožtíka do rakve. Hrála důležitou roli při přechodových
rituálech: zrození, křtu, úvodu, někdy i smrti.⁴⁷

To vše o porodních bábách víme, vyvstávají však další otázky: v jakém
legislativním rámci se pohybovaly? Jak se utvářelo jejich vzdělání, kde
a za jakých podmínek ho mohly získat, zda se měnilo v průběhu sle-
dovaného století? V kolika letech získávaly diplom? Jaký byl vztah
porodních bab, resp. asistentek, k církvi (a církve k nim)? Jak se měnil
normativ báby, její předběžné vzdělání, rodinné poměry, jaká byla její
motivace pro vstup do kurzu? Čím a jak často porušovaly báby zákon?
Kdy a jakým způsobem se začaly hlásit o své práva, odmítaly označení

⁴⁶ Za informaci o datu a příčině úmrtí R. Řeňčové děkuji Ing. Janě Dufkové, tajemnici Měst-
ského úřadu v Kožlanech.

⁴⁷ Claude-Alexandre Fournier: *Odetta Fournier, sage-femme. Attitudes religieuses face à la
naissance en Valais 1930 et 1970*. Labor et Fides 2010, s. 16.

„bába“ a chtěly být nazývány „porodními asistentkami“? A kdy došlo k zániku porodních asistentek jako samostatného stavu?

Podívejme se tedy, v jakých podmínkách babičky žily a pracovaly, pokusme se vrátit – aspoň některým z nich – konkrétní tvář,⁴⁸ podobně jako jsme ji vrátili Rosalii Řenčové. Musíme ale začít tím, co profesionální porodnickou pomoc disciplinovalo a co ji odlišilo od sousedské výpomoci: příslušnou legislativou a pohledem na vývoj babického vzdělávání.

⁴⁸ Prvním krokem k tomu jsou dvě publikace, vydané Univerzitou Pardubice, srov. Vladan Hanulík (ed.): *Porodila šťastně děvče... Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2017; Hana Stoklasová (ed.): *Porodní bába? Asistentka? Porodní deníky z let 1898–1954*. Pardubice 2018.

JAK SE STÁT PORODNÍ BÁBOU:
RETROSPEKTIVA, LEGISLATIVA,
INSTITUCIONALIZACE. OD TEREZIÁNSKÝCH
REFOREM DO VZNIKU C. K. BABICKÉ ŠKOLY
(Milena Lenderová, Martina Halířová)

Retrospektiva

Osvícenství v porodnictví

Třebaže o středověkých porodních bábách toho mnoho nevíme, je zřejmé, že až do pozdního středověku byl porod víceméně záležitostí ženského sdílení, probíhal za pomoci příbuzných a sousedek. Mezi těmi, kdo pomáhaly novým synům a dcerám Kristovým na svět, postupně vynikly ty nejšíkovnější. Ty pak byly volány stále větším počtem rodiček, bez ohledu na příbuzenské svazky. Na konci středověku začala některá města činnost těchto pomocnic u porodu regulovat, vydávala babické řády.⁴⁹ Tehdy začala do činnosti porodních bab výrazněji zasahovat církev, která zavedením povinnosti křtu z nouze z nich učinila osoby odpovědné za spasení duše novorozeněte. A brzy nato se zatím neformalizovaná profese dostala do zorného pole lékařů. Souviselo to s jejich rostoucím zájmem o anatomii, včetně anatomie ženského těla během těhotenství a porodu. Díky stále běžnějším pitvám začaly znalosti lékařů převyšovat empirické znalosti babiček. Lékaři, kteří se od 17. století sdružovali v lékařských kolegiích, si začali osobovat právo kontrolovat činnost porodních bab.⁵⁰

Nezdá se ale, že by uvedené změny nastaly v českých zemích už v 17. století. Českojazyčná babická literatura 16. a 17. století, kterou před několika lety editovaly Jana Ratajová a Lucie Storchová,⁵¹ dokládá, že ve střední Evropě zůstával porod výlučně „ženskou záležitostí“.

⁴⁹ Milena Lenderová, Božena Kopiczková, Eduard Maur, Jana Burešová: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009, s. 207–213.

⁵⁰ Hana Jadrná Matějková: „Neznalé“ báby a „vzdělaní“ lékaři?: konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí. Praha 2016, s. 24–26.

⁵¹ Jana Ratajová, Lucie Storchová: *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013.

1. Porodnice Port-Royal v Paříži založená roku 1795

Postel rodičky a šestinedělky byla autonomní ženskou oblastí, fyzicky i symbolicky ženským prostorem, porodní báby se těšily vysokému společenskému statusu a představovaly autoritu nárokuje si právo vypovídat o ženském těle a nakládat s ním. Medicínské vědění se zde nevytváří jako jediné možné a nenárokují si významovou hegemonii, ale funguje pouze v kombinaci s ostatními typy vědění. V rámci zkoumaného korpusu novověkých textů je kritika porodních bab vzácná, všechny texty jim přiznávají exkluzivní právo na vědění a aplikaci léčebných postupů během porodu a po něm.⁵² Sociální ostrakizace porodních bab tak probíhá až v následujících stoletích, kdy se vytváří dichotomie učený lékař – neučená bába.

Byť existují doklady, že pražská lékařská fakulta ojedinele zkoušela porodní báby už od 17. století,⁵³ rozhodující byla až reformní činnost,

⁵² Lucie Storchová: Genderování těla v českojazyčných příručkách o těhotenství a porodu (16.–17. století). In Jana Ratajová, Lucie Storchová: *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013, s. 649–652.

⁵³ Ludmila Hlaváčková: Pražské porodnictví a gynekologie před založením II. gynekologicko-porodnické kliniky. In *75 let gynekologicko-porodnické kliniky I. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze při 120 výročí otevření Zemské porodnice*. Praha 1995, s. 13.

k níž došlo v době vlády Marie Terezie. Porodní báby se ocitly v hledáčku státu. Pokud se jejich vzdělání týká, jako první se jím zabýval dvorský dekret z 30. prosince 1745, podle kterého měl bábám na pražské univerzitě přednášet profesor anatomie a samy se měly účastnit pitev mrtvých ženských těl. Víme, že o dva roky později, od roku 1747, zval profesor pražské univerzity Franciscus Dutoy⁵⁴ báby na své soukromé odpolední přednášky z porodnictví.⁵⁵ Další posun znamenal dvorský dekret ze 4. července 1748 upozorňující na nebezpečí, jemuž jsou vystaveny rodičky při neodborném ošetření a akcentující nutnost odborného vzdělání pomocnic při porodu. Měly se podrobit zkouškám buď na lékařské fakultě, nebo se nechat vyzkoušet krajskou zdravotní komisí, jinak neměly právo praxi vykonávat.⁵⁶ Kurzy pro babičky postupně zaváděly krajské úřady v jednotlivých oblastech Čech.

Na samém konci roku 1749 následoval další dvorský dekret: bábám má být demonstrována anatomie pitvami ženských mrtvých těl.⁵⁷ Dutoy přednášel porodnictví jen do konce roku 1758, pak byl přednáškami pověřen magistr chirurgie Ignác Ruth,⁵⁸ který teprve roku 1759 složil doktorát. Téhož roku vznikla na univerzitě v Praze stolice porodnictví a Ruth byl jmenován jejím prvním profesorem. Nejdřív přednášel jen teoretické porodnictví, v letech 1783–1787 připojil dvakrát týdně praktická cvičení, která probíhala ve Vlašském špitále.⁵⁹

Prvním krokem k systematickému rozvoji porodnictví a k centralizaci jeho kontroly v Čechách byl *Generální zdravotní řád pro Království české*, jenž začal platit 24. července 1753.⁶⁰ Stanovil mj. univerzitní

⁵⁴ Franciscus Dutoy (1722–1784), profesor anatomie a fyziologie na pražské univerzitě.

⁵⁵ Ludmila Hlaváčková, Eva Rozsivalová: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848*. Praha 1984, s. 16.

⁵⁶ Eva Rozsivalová-Lenzová: Vznik babických škol v Československu. *Československá nemocnice* 19, 1951, s. 97. K výuce na krajském fyzikátě blíže Daniela Tinková: *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha 2010, s. 436–442.

⁵⁷ E. Rozsivalová: *Vznik babických škol*, s. 97.

⁵⁸ Ignác (Hynek) Ruth (1731–1797), první profesor porodnictví na pražské univerzitě.

⁵⁹ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 97. K Vlašskému špitálu srov. Petr Svobodný: Vlašský špitál na Malé Straně a jeho místo v péči o matku a dítě do josefínských reforem (1602–1789), *Documenta Pragensia* 7/1, 1987, s. 113–132.

⁶⁰ K zdravotním řádům srov. Eva Rozsivalová: Pražská lékařská fakulta a první zemský zdravotní řád pro Čechy a Moravu z roku 1753. In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1977, 17, s. 17–46; 1978, 18, s. 37–77.

výuku chirurgů a porodních bab: „ustanovený profesor anatomie“ má pro báby konat cvičení a kolegia, pro chudé zdarma, pro majetné za roční plat 6 zl.; v těchto kolegiích se mají vzdělávat nejen báby, ale i ranhojiči a studující ranhojičství. Kandidátky, které tato kolegia absolvovaly a následně byly vyzkoušeny, mohly, na rozdíl od ostatních, nosit na prsou odznak své profese.⁶¹

Třebaže asistence porodní báby převažovala, u porodů se čas od času, většinou hrozila-li smrt matky, objevovali i chirurgové či lékaři. K nastolení otázky, zda samotný porod patří do gesce lékaře, vzdělaného muže, či porodní báby, ženy bez valného rozumu, bylo v českých zemích ještě daleko, přesto se tyto první školené báby ocitly mezi dvěma světy – ženským světem, založeným na ústně tradovaných vědomostech a empirii, a světem mužským, univerzitně, teoreticky (v případech chirurgů i prakticky) vzdělaným.⁶² S tím přišly do styku při zkouškách či školení.

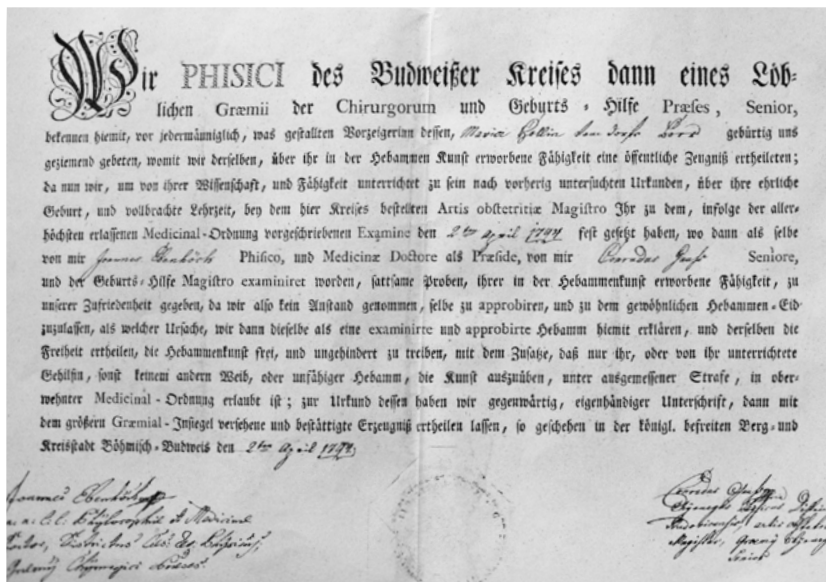
Generální zdravotní řád pro Království české předběhl vydání zákona celoříšského z roku 1770. Jako základní norma doplňovaná dílčími zákony platil po celých sto let. Na jeho základě vznikly orgány státní zdravotní správy s jasně stanovenými pravomocemi, úkoly a povinnostmi. V čele jednotlivých zemí stály zemské zdravotní komise vedené lékařem s titulem zemského protomedika, řád definoval i úkoly krajských a městských fyziků. Roku 1786 byl zdravotní personál v krajích rozšířen o krajského chirurga a krajskou porodní bábu – její reálné fungování není ale doloženo. Nedá se říct, že by tato legislativa vedla bezprostředně ke zkvalitnění služeb obrovské armády v drtivé většině vzděláním nedotčených porodních bab; přání zde bylo spíše otcem myšlenky. Za daných podmínek prostě nebylo dost dobře možné proškolit všechny, a bylo třeba dalších více než sta let, než se odborné vzdělání porodních babiček stalo samozřejmostí.

Přesto stát postupně přitvrzoval: podle nařízení z roku 1761 měli být nekvalifikovaní chirurgové, lékárníci a báby stíhány pokutami. Při prvním přistižení platily nevyučené báby pokutu 50 říšských tolarů,⁶³ při druhém dvakrát tolik, při třetím dostaly bití – takové bylo nařízení

⁶¹ Cit. dle E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 97.

⁶² H. Jadrná Matějková: *„Neznalé“ báby a „vzdělání“ lékaři?*, s. 19.

⁶³ Říšský tolar platil v letech 1566–1754 (a zjevně i později) ve Svaté říši římské.

2. Diplom Marie Holinové (Hollinové), vyzkoušené roku 1794 krajským sborem chirurgů v Českých Budějovicích

z prosince roku 1775.⁶⁴ Rok předtím bylo stanoveno, že ve všech krajských městech musí působit lékaři schopní školit porodní báby.

Nástrojem k praktické realizaci osvícenských nařízení a jedním z počínů rakouského osvícenského populacionismu byl vznik policejního – sociálního – lékařství. V habsburské říši se průkopníkem tohoto oboru, do něhož spadala i organizace péče o matku a dítě, stal Johann Peter Frank,⁶⁵ lékař a po jistou dobu profesor kliniky v Göttingen, od roku 1795 ředitel vídeňské Všeobecné nemocnice, autor šestidílného spisu *System einer vollstaedigen medizinischen Polizey*, který vycházel v letech 1779–1819.⁶⁶ Sám věnoval problematice příchodu na svět odpo-

⁶⁴ D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 116.

⁶⁵ Johann Peter Frank (1745–1821), německý lékař, pokládán za zakladatele veřejného zdravotnictví. Roku 1784 se stal prof. v Göttingen, 1786 v Pavii, současně v rakouské Lombardii byl generálním ředitelem zdravotnictví, pak profesorem Všeobecné nemocnice ve Vídni. V l. 1807–1808 byl osobním lékařem Alexandra I. Více D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, především s. 34–42.

⁶⁶ K tomu srov. D. Tinková, *Tělo, věda, stát*, s. 38–51.

vídající pozornost; obecnému blahu obyvatelstva habsburské říše pak zasvětila svou práci řada dalších rakouských populacionistů a lékařů, Frankových vrstevníků i představitelů dalších generací.

Výuka porodních bab se neprosazovala snadno. Brzy se ukázalo, že zdaleka ne všechny zájemkyně či praktičky je možné školit při univerzitách. Dekretem z 8. září 1783 bylo v Čechách nařízeno, aby nezkoušené báby vyučili a pak vyzkoušeli krajší fyzikové, kteří jsou zároveň magistry porodnictví. Pokud takové báby nechtěly působit ve městech nebo větších městečkách, mělo to stačit. Jinak musely absolvovat kurz na univerzitě a získat diplom.⁶⁷

Ve vzdělávání babiček se na pražské univerzitě vystřídala celá řada lékařů – mnozí z nich vstoupili do dějin porodnictví jako autoři učebnic pro porodní báby a reformátoři babického vzdělání. Od roku 1792 byl veřejným učitelem praktického porodnictví Ruthův žák, významný lékař a filantrop Jan Melitsch.⁶⁸ Po kratších peripetiích pokračoval Antonín Jungmann, bratr jazykovědce a publicisty Josefa Jungmanna, který byl profesorem teoretického a praktického porodnictví jmenován 1. května 1811 a až do svého odchodu na odpočinek v roce 1850 přednášel a učil babičky, chirurgy i mediky porodnickému umění.

Po celý raný novověk panoval mezi bábou venkovskou, která vycházela z vlastních a sdílených zkušeností, a městskou, jež podléhala kontrole městského lékaře a svých kolegyň, zřetelný rozdíl.⁶⁹ Částečně reziduoval i ve 20. věku, což mělo, jak si ještě ukážeme, jiné důvody. Víme, že nařízení ze 4. července 1748 zakazovalo vykonávat pražským bábám babickou praxi bez zkoušky na pražské lékařské fakultě.⁷⁰ Výuka venkovských bab probíhala i nadále podle místních zvyklostí. Teprve když se během 18. století konstitovalo porodnictví jako věda a stalo se lékařskou disciplínou, objevil se tlak podrobit všechny báby, a to i ty už praktikující, lékařské kontrole.⁷¹ Ta mohla mít dvě až tři formy: formu atestace získané na univerzitě a potvrzené diplomem,

⁶⁷ Václav Rubeška: Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách. *Československá gynekologie*, 33, 1968, s. 172.

⁶⁸ K němu podrobně D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 340–402.

⁶⁹ Edward Shorter: *Le Corps des femmes*. Traduit de l'anglais par Jacques Bacalu. Paris 1984, s. 46–47; též H. Jadrná Matějková: „Neznalé“ báby a „vzdělání“ lékaři?, s. 31–32.

⁷⁰ P. Státníková, P. Remeš: *Ludmila Kapalínová, porodní bába sobínská*, s. 13.

⁷¹ E. Shorter: *Le Corps des femmes*, s. 48.

víceméně neucelené vzdělání nabyté na některém z krajských fyzikátů, nebo pouhé vyzkoušení krajským fyzikem, které občas „jistilo“ ještě vyzkoušení duchovním,⁷² neboť k povinnostem báby patřilo velmi dlouho také poskytnutí nouzového křtu.⁷³

Dvorský dekret z března 1804 stanovil pevný program výuky: v každém semestru proběhl úplný kurz porodnictví pro báby a porodníky v češtině i v němčině, který navázal na dvouměsíční praxi v porodnici. Krátce mu předešel studijní řád z února 1804, podle kterého se v Praze musely učit všechny báby, vedle městských i venkovské; vyzkoušení krajským fyzikem se projevilo jako nedostatečné. Byly povinny vyslechnout teoretický kurz a absolvovat dva měsíce praxe.⁷⁴ Pro neshody v profesorském sboru J. Melitsch roku 1806 odstoupil, na jeho místo přišel v červnu 1806 Karel Fiedler, po něm na čtyři akademické roky Josef Potel, adjunkt porodnictví.⁷⁵

Dekret studijní dvorní komise z 19. června 1810 stanovil pro zkoušky babiček zhruba stejné pensum znalostí a dovedností, co dekret téže komise z 19. ledna t. r. pro porodníky: předvést porod na fantomu nebo mrtvém těle, prokázat zručnost v potřebných hmatech a obrazech při fyziologicky probíhajících porodech, znalosti z teoretického, praktického i soudního lékařství. Báby, na rozdíl od mediků, nemusely skládat zkoušku z nástrojů a nástrojového porodnictví. Taxa za zkoušku a diplom nebyla levnou záležitostí – činila 34 zl. 30 kr. Bezplatně byly zkoušeny báby, které dostaly stipendium – ať už od eráru, dominia nebo obce. Diplomy byly podle dekretu studijní dvorské komise

⁷² Na Moravě zkoušel porodní báby na začátku sedmdesátých let 18. století vedle krajského fyzika též „duchovní z kláštera sv. Františka na Vranově“, srov. Blahomil Grunda, Jitka Ševčíková: *Ranhojiči, lékaři a porodní báby Blanenska, Kunštátska a Boskovička*. Blansko 2012, s. 62, 66, 71, 87, 94, 100, 112. Údaje k roku 1771 autoři čerpali z Hlášení o ranhojičích a porodních bábách z jednotlivých panství bývalého Brněnského kraje v roce 1771. MZA Brno, fond B 1, Gubernium, kart. 15, sign. A 21. K výuce bab na krajských fyzikátech v Čechách viz D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 436–469.

⁷³ Podrobněji srov. kapitola *Báby a církev*.

⁷⁴ Cit. dle Eduard Wondrák: *Z historie porodnictví v naší zemi. Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci*, 2(21), 1993, s. 109.

⁷⁵ Podrobně srov. D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 340–402; E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 98.

z 19. ledna 1810 zhotovovány na pergamenu, podepsané děkanem a fakultním notářem a vkládané do pouzdra se šňůrou.⁷⁶

Postavení porodních babiček neurčovala jen zákonná nařízení mající obecnou platnost (dekrety, zákony, studijní a zdravotní řády), ale také normy adresně určené jim – instrukce pro porodní báby. Vycházely z platné legislativy a přesně specifikovaly jejich povinnosti. První instrukce (služební předpisy) pro babičky byla vydána dvorským dekretem z 3. listopadu 1808, č. 16, 135; aby byla zaručena její znalost, tvořila součást všech učebnic určených porodním bábám. Další byly vydávány průběžně.

Profesionalizace porodních babiček neprobíhala podle názoru centrálních zemských úřadů dostatečně rychle. Anketa, kterou iniciovalo gubernium, měla osvětlit příčiny tohoto stavu. Proběhla na konci roku 1812 a ukázala nepříliš povzbudivou situaci v krajích.⁷⁷ Účastnili se jí i profesoři lékařské fakulty, kteří byli vyzváni, aby podali Českému guberniu zprávu o podmínkách, v nichž probíhá výuka jejich oboru. Ukázalo se, že pro praktikující nekvalifikované báby je kurz v hlavním městě finančně náročný, několikaměsíční odloučení od rodiny a hospodářství často prakticky nemožné. Kurz byl neefektivní: kvůli několika hodinám týdně bylo nutno strávit v Praze často i řadu měsíců. Pro většinu adeptek byla jeho teoretická část intelektuálně neuchopitelná, neboť část z nich zůstávala negramotná či pologramotná. Anketa ukázala i další potíže: nedostatečné příjmy za porody, někdy vyplácené jen v naturáliích, jindy vůbec ne, takže si většina z bab přivydělávala nádenickou, řemeslnickou a hlavně zemědělskou prací.⁷⁸ Nebylo divu, že lidé si povolání porodní báby nevážili – navzdory tomu, jak pro ně bylo důležité.

Na tuto neutěšenou situaci reagovalo dvorské nařízení z 20. května 1813, č. 7973 (guberniální nařízení z 23. července 1813, č. 26.374, znovu uveřejněné jako guberniální nařízení z 26. října 1817, č. 48.863), jehož cílem bylo zavedením řady úlev a výhod pro báby zlepšit jejich ekonomickou a sociální situaci. Duchovní se měli snažit, aby jim farníci

⁷⁶ Antonín Wiesner: Vývoj stavu porodních asistentek v Československu. *Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek* (dále *VVZPA*), r. 11, č. 7-8, červenec – srpen 1923, s. 4.

⁷⁷ Podrobně se jí věnovala Daniela Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 491-500.

⁷⁸ D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 492-493.

projevovali větší respekt a úctu. Panství a obce měly usilovat o zajištění jejich stálého minimálního ročního platu nejméně 50 zl., polovinu z toho měla uhradit vrchnost, polovinu obec, něco mohla přidat berní pokladna. Pokud to nebylo možné, měl být bábě zajištěn bezplatný byt a naturálie. Nesměla jim být nařízena robota, byly osvobozeny od obecních poplatků a některých berní.⁷⁹

Stát začal požadovat porodnické vzdělání i na chirurgích: nejvyšším rozhodnutím ze dne 7. srpna 1825 bylo stanoveno, že chirurgové nemohou dostat žádné místo ve státní, ústavní či obecní službě, pokud nejsou zároveň aprobovanými porodníky.⁸⁰

Ještě v době předbřeznové se vývoje porodnictví dotkla reforma lékařského studia provedená podle státního a dvorského dekretu z 20. dubna 1833, č. 2062. Studium „porodní pomoci“ se na jejím základě skládalo z teoretického kurzu porodnictví (pro báby se konal v zimním, pro chirurgy v letním semestru), dále z praktického výcviku a cvičení v porodnictví a v porodnici, obsahujícího jednu hodinovou přednášku denně, a z dvouměsíční praxe přímo u porodů.⁸¹

Od posledních desetiletí 18. století do přelomu dvacátých a třicátých let 20. století se v českých zemích institucionální výuka porodních babiček prokazatelně odvíjela v Praze a v Olomouci, zatímco výuka v Brně je málo pravděpodobná. Praxe kandidátek i kandidátů babictví probíhala v porodnicích – v Praze vznikla porodnice u sv. Apolináře na Novém Městě pražském v roce 1789.

Porodnice u sv. Apolináře

Studijní řád pražské lékařské fakulty z roku 1786 předepsal teoretickou výuku porodnictví i pro budoucí lékaře a ranhojiče. Jako místo klinické výuky byl vybrán Vlašský špitál na Malé Straně.⁸² Od roku 1776,

⁷⁹ D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 500–501, též E. Wondrák: *Z historie porodnictví v naší zemi*, s. 109; dále Antonín Wiesner: *Vývoj stavu porodních asistentek v Československu*, *VZPA* 11, č. 7–8, červenec – srpen 1923, s. 4.

⁸⁰ Václav Rubeška: *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*. *Československá gynekologie*, 33, 1968, s. 320.

⁸¹ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 98.

⁸² K Vlašskému špitálu srov. Petr Svobodný: *Vlašský špitál na Malé Straně a jeho místo v péči o matku a dítě do josefínských reforem (1602–1789)*, *Documenta Pragensia* 7/1, 1987, s. 113–132.

kdy byl císařským reskriptem k Vlašskému špitálu připojen nalezinec s porodnicí Máří Magdaleny v Soukenické ulici na Novém Městě, existovala při špitále řádně vedená porodnice; „padlé ženy“ a ty, jež se prokázaly vysvědčením svého faráře o chudobě, zde rodily zadarmo. Za to pak musely bezplatně kojit špitálské děti.

Dne 24. května 1781 vydal Josef II. direktivní pravidla, jimiž nařídil zřízení specializovaných ústavů pro nemocné – všeobecné nemocnice, porodnice s nalezincem, ústavu choromyslných a chorobince.⁸³ Vlašský špitál nevyhovoval, a tak byla pro matky a děti, ale i pro účely klinické výuky porodnictví v roce 1789 zřízena porodnice u Apolináře na Novém Městě pražském, v nadační budově duchovních číslo 447. Třebaže objekt potřeboval některé úpravy, byli sem z Vlašského špitálu 17. srpna převedeni nalezenci a sirotci a také těhotné ženy. Personál porodnice tvořili dozorce, porodní bába a její pomocnice, tři opatrovnice, jedna kuchařka a jedna služka. Vrchním ředitelem byl zemský protomedikus, který řídil i všeobecnou nemocnici a zároveň chorobinec na Karlově.⁸⁴ Oficiálně byla porodnická klinika zřízena 4. srpna 1803. Coby profesor praktického porodnictví se vedení porodnice ujal Jan Melitsch, který už v akademickém roce 1793/94 obnovil přednášky z praktického porodnictví.⁸⁵

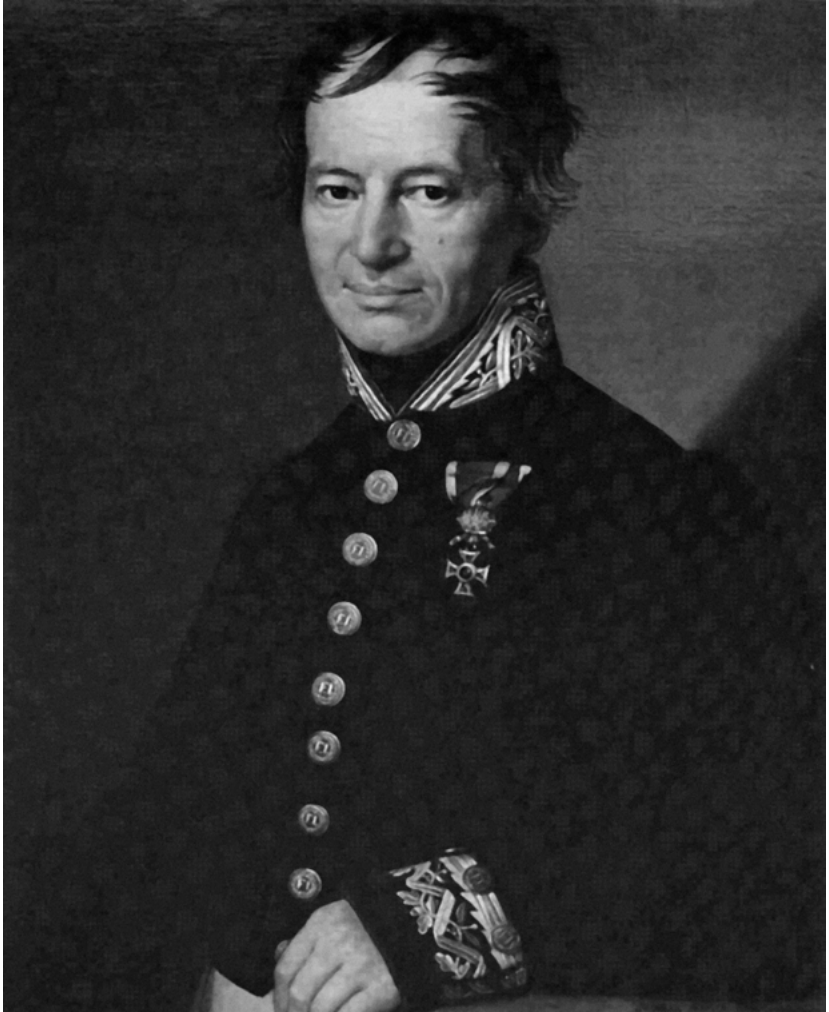
Podobně jako v případě Vlašského špitálu i smyslem porodnice u sv. Apolináře bylo pomoci svobodným a chudým matkám, umožnit jim v klidu porodit, poskytnout jim náležité ošetření, umožnit jim odložit bezpečným způsobem dítě a odvrátit je od případných myšlenek na jeho zahubení. Pro drtivou většinu z nich byla péče bezplatná a ony oplátkou sloužily coby živý výukový materiál studentům a adeptkám babcí.

Od založení roku 1789 fungovalo v pražské porodnici i tzv. tajné oddělení umožňující anonymní přijetí těhotné ženy. Z tohoto důvodu měla porodnice dva vchody, jeden veřejný, pro ty, které přišly родit na kliniku zdarma a platily ztrátou anonymity, a druhý tajný, pro rodičky,

⁸³ K tomu více Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 106n.

⁸⁴ Václav Rubeška: Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách, *Československá gynekologie*, 33, 1968, s. 234–235.

⁸⁵ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 98.

3. Antonín Jan Jungmann, 1775–1854

keré z jakýchkoli důvodů potřebovaly své mateřství utajit. Jejich identita a domovská příslušnost zůstala v utajení.

Dne 1. května 1811 byl jmenován profesorem teoretického a praktického porodnictví Antonín Jungmann, bratr jazykovědce a spisovatele

Josefa Jungmanna.⁸⁶ Bude přednášet a učit porodnickému umění až do svého odchodu na odpočinek v roce 1850. Dekretem studijní komise z 22. června 1824 byl ustaven primářem v celé porodnici s platem 400 zl. k. m. a v budově, která se k porodnici přistavovala, se pro něj počítalo s bytem; Jungmann v něm ale z rodinných důvodů nebydlel.⁸⁷

Klíčovým rozhodnutím pro další vývoj instituce bylo zřízení místa asistenta, které se Jungmannovi podařilo prosadit a které umožnilo vznik fenoménu, jenž vešel do historie lékařství jako „Jungmannova škola“. Od roku 1824, kdy se prvním asistentem stal Jungmannův žák František Jan Mošner,⁸⁸ se jich do Jungmannova odchodu na odpočinek vystřídalalo čtrnáct – jejich posloupnost sestavil Václav Rubeška.⁸⁹ Skoro všichni Jungmannovi asistenti byli nějakou dobu předtím zaměstnáni na klinice jako praktikanti, což byla podmínka, aby se asistenty vůbec mohli stát. Ne všichni praktikanti se ovšem stali asistenty – praktikantů se na Jungmannově klinice vystřídalalo mnohem víc.⁹⁰

Za Jungmanna se začaly vést protokoly o porodech, jeho zásluhou vznikla odborná porodnická knihovna, k níž položil základ darem 60 vlastních knih. Jungmann pečoval o vybavení ústavu nezbytnými nástroji, výukovými pomůckami a dalšími nezbytnostmi. Od svého nastoupení usiloval o jeho rozšíření, neboť ústav od samého počátku nevyhovoval studujícím, matkám ani dětem. Navrhoval přeložení porodnice do kapucínského kláštera sv. Josefa na dnešním náměstí Republiky či do jiného vhodného objektu.⁹¹ Návrhy se realizovat nepodařilo, a tak byla v letech 1824–1827 stávající porodnice nákladem 64 500 zl. rozšířena a byla u ní založena zahrada – pro ni bylo přikoupeno pole velikosti 3400 sáhů čtverečních. Budova mířila frontou k severu, měla západní křídlo, kanceláře, byty pro zaměstnance, v prv-

⁸⁶ K Jungmannovi podrobně D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 403–445.

⁸⁷ V. Rubeška: *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, s. 319; Ludmila Hlaváčková: Jungmannova klinika ve světle dosud nevyužitých pramenů. *Sborník lékařský* 87, 1996, č. 2, s. 249.

⁸⁸ František Jan Mošner (též *Johann Franz Moschner*) (1797–1876), profesor chirurgie a babcíství olomouckých lékařských studií a rektor olomoucké univerzity.

⁸⁹ V. Rubeška: *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, s. 468–474.

⁹⁰ V. Rubeška: *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, s. 468–469.

⁹¹ Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková: *Pražské špitály a nemocnice*. Praha 1999, s. 79; L. Hlaváčková: *Jungmannova klinika*, s. 253.

ním patře sedmnáct pokojů, z nichž deset bylo bezplatných, a kliniku s 67 velkými postelemi a 39 postýlkami. Dále zde byly pokoje pro asistenta, praktika, báby, pro studenty i adeptky babictví. V druhém patře bylo sedm pokojů se zvláštními vchody pro platící klientky a pro bábu. Zde byly též pokoje pro nalezinec a byt domácího chirurga. Vedle hlavní budovy se nacházela menší, v níž byl byt pro profesora a posluchárna.⁹² I toto řešení se ve čtyřicátých letech ukázalo jako nedostatečné: stísněné prostory a špatné hygienické poměry vedly k hrozné úmrtnosti rodiček i dětí. Na horečku omladnic umíralo až 50 % nedělek.⁹³ Jungmann jako hlava kliniky – i když ji de facto už vedl Friedrich Wilhelm Scanzoni⁹⁴ a o něco mladší Bernard Seyfert⁹⁵ – ještě zažil začátek emocionálně zabarvené debaty o příčinách puerperální sepse, v níž byla pražská porodnická škola solidární s vídeňskou – stavěla se k Semmelweisovým postojům skepticky, chlorová profylaxe se zde prakticky neprováděla.⁹⁶

Univerzita respektovala dva zemské jazyky; také v porodnictví se čeština hlásila stále výrazněji o slovo. U kandidátek babictví byly přednášky ve vernakulárním jazyku nezbytností a české kurzy se konaly i pro mediky či chirurgy. Do akademického roku 1812/1813 se konaly přednášky z porodnictví společně pro kandidátky babictví, chirurgy a mediky – zvlášť české a zvlášť německé. Počínaje tímto rokem zůstaly přednášky v češtině jen pro báby, zatímco v němčině byly jak pro kandidátky babictví, tak pro chirurgy i mediky.⁹⁷ Od akademického roku 1822/1823 probíhaly během roku dva české kurzy z porodnictví jen pro kandidátky babictví a dva kurzy německé, z nichž jeden byl společný pro babičky

⁹² V. Rubeška: *Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách*, s. 320.

⁹³ P. Svobodný, L. Hlaváčková: *Pražské špitály a nemocnice*, s. 80.

⁹⁴ Friedrich Wilhelm Scanzoni (1821–1891), Jungmannův asistent, r. 1850 jmenován profesorem a šéfem kliniky ve Würzburgu. Patří mezi zakladatele moderní gynekologie, srov. Bohuslav Bouček: *Semmelweis a pražské statistiky*. Příloha k číslu 4/1952 *Časopisu lékařů českých*, Praha 1952, s. 5.

⁹⁵ Bernard Seyfert (1817–1890), Jungmannův asistent, od r. 1850 Kiwischův asistent. Řízení kliniky převzal po Chiariho odchodu do Vídně, srov. B. Bouček: *Semmelweis a pražské statistiky*, s. 5.

⁹⁶ B. Bouček: *Semmelweis a pražské statistiky*, s. 5.

⁹⁷ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Seznam přednášek pro šk. rok 1812/1813, cit. dle E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol v Československu*, s. 98.

a mediky a druhý pro mediky a chirurgy.⁹⁸ A konečně od roku 1835 byly i německé kurzy zvláště pro báby a, stejně jako české, probíhaly jen v zimním semestru; v letních semestrech se konaly společné přednášky pro chirurgy i mediky.⁹⁹

Antonín Jungmann, vpravdě polyhistor mezi porodníky (zabýval se veterinární medicínou, balneologií, antropologií, literaturou či lingvistikou, věnoval se sanskrtu, byl historiografem pražské lékařské fakulty, od roku 1839 rektorem univerzity),¹⁰⁰ vybudoval na svou dobu kvalitní klinické pracoviště. Pražská klinika získala renomé, jež potvrzovaly návštěvy zahraničních odborníků. Za dobu Jungmannova působení odvedla téměř 5000 porodů, prošlo jí 721 studentů medicíny, 1534 studentů chirurgie a 8276 porodních bab.¹⁰¹ Z jeho asistentů vyrostli většinou významní odborníci.

Nejvyšším rozhodnutím z 19. ledna 1819 (dvorní dekret z 11. 2. 1819, č. 2675) byly všechny tehdejší porodnice i nalezince prohlášeny za státní, roku 1854 za zemské a dnem 1. listopadu 1861 přešly do správy zemských výborů jednotlivých království a zemí na říšské radě zastoupených.¹⁰²

Vznik center výuky porodnictví na Moravě

V 18. století se historie porodnictví v Brně i Olomouci odvíjela bez univerzitní platformy – v Brně univerzita nebyla, v Olomouci ano, ale neměla lékařskou fakultu. Přednášky pro báby, které nařizoval Generální zdravotní řád, vydaný pro Moravu 15. prosince 1752, nemohly být tedy uskutečněny.¹⁰³ Po polovině 18. století navrhla zemská sanitní komise zorganizovat anatomické přednášky a demonstrace pro porodní báby, které by realizoval brněnský krajský fyzik. Moravské gubernium

⁹⁸ AUK, Seznam přednášek pro šk. rok 1822/1823, cit. dle E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol v Československu*, s. 98.

⁹⁹ AUK, Seznam přednášek pro šk. rok 1835, cit. dle E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol v Československu*, s. 98.

¹⁰⁰ Evžen Čech: Antonín Jungmann a jeho odkazy. *Sborník lékařský* 97 (1996), č. 2, s. 243; též D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 403–435.

¹⁰¹ E. Čech: *Antonín Jungmann a jeho odkazy*, s. 244–245.

¹⁰² Rudolf Secký: *Nejdůležitější zákonné předpisy a platná ustanovení Král. čes. zem. porodnice a nalezince*. Praha 1905, s. 7.

¹⁰³ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 99.

s návrhem souhlasilo a panovnice je schválila reskriptem z 24. března 1753. Jmenovala krajského fyzika profesorem anatomie a pověřila stavy, aby mu za výuku platily 30 zl., než bude zřízen příslušný fond, do kterého by přispívali všichni lazebníci, chirurgové, lékárníci i porodní babičky moravských královských měst; k tomu ale kvůli válečným událostem nedošlo.¹⁰⁴ Jaký byl rozsah a podoba této výuky, zpraveni nejsme. K počátku univerzitních přednášek z porodnictví došlo na Moravě na základně všeobecného zdravotního řádu z roku 1770, společného pro všechny dědičné země. Začaly roku 1778, kdy byla moravská univerzita dvorským dekretem z 15. ledna 1778 přestěhována z Olomouce do Brna. Týmž dekretem byl vídeňský ranhojič a porodník Gotlieb Feichter¹⁰⁵ jmenován mimořádným profesorem ranhojičství a porodnictví. Nicméně roku 1782 se univerzita vrátila z Brna do Olomouce. Zdejší univerzitní studium bylo sice degradováno na tříleté lyceum, zato se jeho součástí stalo dvouleté lékařsko-chirurgické studium připravující ranhojiče a porodní báby. Kurzy pro obě skupiny byly v němčině. Ne všechny adeptky babictví se německy domluvily, proto bylo údajně i nadále dovoleno, aby česky mluvící báby zkoušel krajský fyzik. V kurzech byly preferovány Němky, „a když jich není, alespoň mladé a chápavé Češky, které umějí číst.“¹⁰⁶ Zpočátku se i porodní báby patrně školily v nevyhovujícím špitálu sv. Joba a Lazara, nacházejícím se ve dvou domácích přiléhajících k jezuitskému konventu.¹⁰⁷

Nemocnice a porodnice s nalezincem vznikly v Olomouci roku 1785 ve zrušeném minoritském klášteře sv. Jakuba. V zdejším porodním domě bylo místo pro 20 rodiček, které měly pak jako kojné pečovat o odložené děti.¹⁰⁸ Feichter zde přednášel do roku 1781,¹⁰⁹ po něm byl učitelem anatomie, chirurgie a porodnictví jmenován Jan Rust.¹¹⁰

¹⁰⁴ Václav Nešpor: *Dějiny university olomoucké*. Olomouc 1947, s. 86.

¹⁰⁵ Gotlieb Amadeus Feichter (1748–1801), ranhojič a porodník, do Brna přišel r. 1777.

¹⁰⁶ Dle V. Nešpor: *Dějiny university olomoucké*, s. 103; zdroj neuveden.

¹⁰⁷ *Dějiny Olomouce*, 1. Olomouc 2009, s. 499–500.

¹⁰⁸ Radovan Pilka, Milan Kudela: *Historie Porodnicko-gynekologické kliniky v Olomouci. Česká gynekologie* 78, 2013, s. 1, 4; Justin V. Prášek: *Panování císaře Josefa II., díl I*. Praha 1904, s. 267, dle D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 148.

¹⁰⁹ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 99.

¹¹⁰ Jan Nepomuk Rust, doktor, později profesor chirurgie. Ve Vídni byl vězněn za „jakobínskou pomstu na nevěstincích“, k němu srov. Jan Theobald Held: *Fakta a poznámky k mému*

V Olomouci vydržel jen do roku 1782, pak přednášky z porodnictví suploval Dominik Weidele,¹¹¹ který přednášel jen německy. Teprve v roce 1807, jako důsledek nařízení, podle kterého se báby už nesměly vzdělávat u krajských lékařů a musely navštěvovat veřejná učiliště, byl teoretický kurz pro kandidátky babictví rozdělen na český a německý. Českými přednáškami byl pověřen Jan Jahn, který učil podle českého Ruthova překladu Steideleho učebnice;¹¹² německy přednášel nadále Weidele. Na německé přednášky chodili i budoucí ranlékaři. Od roku 1813 se českých i německých kurzů ujal Inocenc Neumann,¹¹³ po něm do roku 1816 opět suploval Jahn. Následuje Clemens Schwarzer,¹¹⁴ který vydal roku 1822 obsáhlou německy psanou učebnicí pro báby. Po jeho odchodu opět suploval Jahn, a to až do příchodu Františka Mošnera, který začal pro mediky přednášet německy, pro báby německy a česky.¹¹⁵

Do konce roku 1803 absolvovalo babickou školu v Olomouci celkem 185 porodních bab, počet ranhojičů-porodníků ukončivších studium za stejnou dobu byl podstatně vyšší: 302. Do roku 1828 pak bylo aprobováno 1286 bab a 182 ranhojičů.¹¹⁶ Za zkoušky se platila taxa 3 zl. Praxe probíhala v nemocnici, přednášky v tehdejších německém gymnáziu, v bývalé aule někdejší univerzity.

Snaha navrátit do Olomouce plnohodnotnou univerzitu byla završena úspěchem roku 1827, kdy olomoucký arcibiskup, arcivévoda Rudolf Jan,¹¹⁷ bratr Františka I., prosadil povýšení olomouckého

budoucímu nekrologu I. Vzpomínky pražského lékaře na léta 1770–1799. Ed. Jindřich Květ a Daniela Tinková, Praha 2017, s. 487–490.

¹¹¹ Dominik Weidele (1771–1830), chirurg, vyznamenal se při ošetřování vojáků v bitvě u Wagramu r. 1809.

¹¹² Jan Jahn (1780–1853), vystudoval medicínsko-chirurgické učiliště v Olomouci, získal titul ranhojiče a porodníka. František Gazárek, Emil Hošek, Jaroslava Němečková, František Šantavý, Ladislav Ženíšek: *František Jan Mošner. První český profesor porodnictví a rektor univerzity v Olomouci.* Olomouc 1984, s. 12, 37–38, pozn. č. 29.

¹¹³ Inocenc Neumann (1779–1815), působil na Jagellonské univerzitě v Krakově, od r. 1812 v Olomouci.

¹¹⁴ Clemens August Schwarzer (1787–?), v l. 1818–1827 přednášel na olomouckém lyceu porodnictví.

¹¹⁵ F. Gazárek et al.: *František Jan Mošner*, s. 12.

¹¹⁶ Dle E. Wondrák: *Z historie porodnictví*, s. 110.

¹¹⁷ Rudolf Jan Habsbursko-Lotrinský (1788–1831), bratr císaře Františka I., v letech 1819–1831 olomoucký arcibiskup, následně kardinál.

lycea na Františkovu univerzitu s fakultami filozofickou, teologickou, právnickou a s medicínsko-chirurgickým studiem. Výuku porodnictví v Olomouci významně ovlivnil příchod Františka Mošnera, žáka a od roku 1824 asistenta Antonína Jungmanna, který zde získal místo profesora v roce 1829. Přednášel pro mediky německy, pro báby německy i česky, nejprve podle německých učebnic Schwarzerových a Jungmannových; teprve po dokončení své učebnice v roce 1837 přednášel podle ní.¹¹⁸

Do Olomouce přišel Mošner ještě před úpravou tamního lékařského studia, provedenou na základě státního a dvorského dekretu z 20. dubna 1833, č. 2062. Do praxe byla uvedena roku 1835. Studium porodnictví se skládalo z jednosemestrového (pro báby v zimním, pro mediky a ranhojiče v letním semestru) teoretického kurzu a z praktického výcviku v porodnici. Mošner, který současně působil jako ředitel nemocnice, se roku 1834 stal rektorem Františkovy univerzity. Babickou školu vedl až do svého odchodu do penze v roce 1875.¹¹⁹

Tomu, že v Brně jednou vznikne kvalitnější babická škola než v Olomouci, zatím nic nenasvědčovalo. Univerzita působila jen zcela efemérně, pro budoucnost bylo důležité, že zde dekretem z 5. října 1784 vznikl v někdejší minoritském klášteře u sv. Petra a Jakuba *Dům nemocných, porodu a nalezinec*. Zařízení bylo uvedeno do chodu počátkem května 1785 a disponovalo čtrnácti postelemi pro těhotné, dvěma pro rodičky a dvaceti pro nedělky. Podobně jako porodnice pražská, také brněnská byla rozdělena do čtyř tříd, podle majetnosti „chovanek“.¹²⁰ Kurzy či jiná forma školení pro porodní báby zde není doložena.

Už v době předbřeznové postupovalo moravsko-slezské gubernium proti nezkušeným bábám přísně: 22. července 1825 nařídilo cirkulářem zapisovat do matrik jméno asistující báby. Tyto zápisy byly úředně kontrolovány, nezkušené báby měly být pokutovány nebo trestány žalářem. Nařízení z 1. září 1826 umožňovalo zastoupení zkušenské křesťanské báby zkušnou bábou židovskou, pokud není křesťanská po ruce.

¹¹⁸ F. Gazárek et al.: *František Jan Mošner*, s. 12–13.

¹¹⁹ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol*, s. 100.

¹²⁰ D. Tinková: *Tělo, věda, stát*, s. 327.

Legislativa: zákony, studijní řády, instrukce. Od poloviny 19. do poloviny 20. století

Legislativa za monarchie

Druhá polovina 19. století je obdobím výrazných politických, sociálních i kulturních proměn, prohlubující se modernizace habsburské monarchie, charakterizované centralizací moci, rostoucí byrokratickou kontrolou, postupující sekularizací, alfabetizací a profesionalizací společnosti; v neposlední řadě pak diferenciací profesí. Díky průmyslové revoluci dochází k četným změnám, které se dotýkají širokých vrstev obyvatelstva. Sociální otázka začíná být zkoumána se vší vážností; patří k ní také populační problematika, v níž zůstává bolestným problémem vysoká novorozenecká a kojenecká úmrtnost (až do konce 19. století vykazovala poměrně vyrovnané hodnoty mezi 249–265 promile, tzn., že přibližně čtvrtina narozených dětí umírala během prvního roku života). Přesto počet obyvatelstva roste: v roce 1869, kdy proběhlo první novodobé sčítání lidu, měly české historické země 7615 tisíc obyvatel (5106 tisíc v Čechách, 1988 tisíc na Moravě a 512 tisíc ve Slezsku). Do roku 1900 se počet obyvatelstva zvýší na 6320 tisíc v Čechách, 2438 tisíc na Moravě a 680 tisíc ve Slezsku, celkové zvýšení dosáhlo tedy hodnoty 12,3 %. Dodejme ještě, že se po celou druhou polovinu 19. století oblasti s převahou průmyslového obyvatelstva chovaly i reprodukčně zcela jinak než oblasti zemědělské. Na druhou stranu začíná v sedmdesátých letech 19. století nejprve mírný, po roce 1900 prudký pokles plodnosti, který pozdržela kompenzace porodnosti po první světové válce, ale pak nezměněným tempem pokračoval až do třicátých let, kdy dosáhl nejnižší úrovně, pouhých 14,9 narozených na 1000 obyvatel.¹²¹

Všechny jevy provázející průmyslovou revoluci se postupně s větší či menší intenzitou projevovaly v oblasti zdravotnictví, v medicíně i porodnictví. Zájem zdravotnické i laické veřejnosti o otázky veřejného zdravotnictví rostl. Přesto zdaleka ne každý přišel do kontaktu s lékařem či lékárníkem, o zdravotním zákonodárství měly široké vrstvy obyvatelstva sotva jaké povědomí, nemocnice budila strach.

¹²¹ Alena Šubrtová: *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha 2006, s. 135–137. Z této publikace jsou doslovně přejaty číselné údaje.

Zato s porodní bábou se seznámil každý, minimálně ve chvíli, kdy se narodil... Bába s „bolestným kuffíkem“ byla osobou obecně známou a společensky užitečnou. Jak to tedy bylo s pozorností, již modernizující se stát věnoval vzdělání a postavení porodních babiček? Jak jejich existenci a činnost jistila soudobá legislativa?

Rozpad patrimoniálního zřízení po roce 1848 znamenal mimo jiné i rozpad dosavadní politické, soudní, berní i zdravotní správy v nejnižší instanci: nezapomeňme, že vrchnost (případně magistrát) platila lékaře a ranlékaře a podle představ gubernia měla dohlížet také na dostatečný počet porodních babiček na panství (či ve městě) a na jejich alespoň základní ekonomické zajištění. V dostupnosti zdravotní péče i v odměnách babiček sehraje později roli institut domovské obce, který vznikl v českých zemích v souvislosti se zavedením obecní samosprávy v roce 1849 a zůstal v platnosti po celých sto let. Počet zdravotnického personálu se sice zvyšoval, a to včetně počtu porodních babiček, což je patrné i z tabulky,¹²² kvalitu a dostupnost zdravotní péče z ní ale nevyčteme.

Země	Rok	1830	1849	1873	1900
Čechy	Počet por. bab	4042	3660	4932	5743
Morava	Počet por. bab	2049	1734	2040	2721
Slezsko	Počet por. bab	474	368	425	574

Báby a zdravotní správa

K počtům porodních babiček se ještě několikrát vrátíme, zatím jen poznamenejme, že jejich rozmístění zůstávalo značně nerovnoměrné a tato nerovnoměrnost spolu s přibývajícím počtem absolventek babických škol, které se koncentrovaly v místech, kde jim kynul aspoň nějaký zisk, se stávala stále závažnějším problémem a zůstávala jím až do zániku porodních asistentek jako nezávislého stavu.

¹²² P. Svobodný, L. Hlaváčková: *Dějiny lékařství v českých zemích*, s. 101, 131.

Problémy babického stavu nebyly jediné, jež ovlivňovaly kvalitu zdravotní péče. Už před polovinou 19. století bylo zřejmé, že situace vyžaduje radikální řešení, především vytvoření zdravotní správy odpovídající moderní společnosti. Její budování brzdily však v letech 1850–1855 změny v organizaci správy státní.¹²³

Zdravotní záležitosti spadaly od května 1848 až do počátečních let první světové války do kompetence ministerstva vnitra, nařízení o vzdělávání porodních bab a vystavování diplomů vydávalo ministerstvo kultu a vyučování; v příslušné zemi je pak intimovala jednotlivá místodržitelství. Postavení porodních babiček se valně neměnilo, změnila se ale organizační platforma jejich vzdělání: na základě výnosu místodržitelství z 23. prosince 1851, č. 29.507, byla na zkoušku zavedena reforma babického studia. Dosavadní teoretický kurz v Karolinu byl zrušen a za rok se vystřídaly tři čtyřměsíční teoreticko-praktické kurzy, střídavě v českém a německém jazyce. V záznamu o jednání o reformě babického studia a zřízení vlastní posluchárny se už mluví o porodnické škole (Geburtshilfliche Lehranstalt), tedy o samostatné instituci;¹²⁴ právní zakotvení této změny přišlo až o mnoho později. Zároveň bylo rozhodnuto otevírat pouze jediný kurz v jazyce německém. Protože univerzita počítala s velkým zájmem českých žákyň, měl každý z kurzů přijímat frekventantky z jasně určených krajů. První učební běh takto organizovaných kurzů začínal 1. května 1854 v jazyce českém a byl určen pro ženy z kraje Jičínského, Plzeňského, Budějovického a Českolipského,¹²⁵ druhý běh v němčině se otvíral 1. září a byl určen pro žákyň z celých Čech, třetí kurz v češtině se konal od 1. září pro adeptky z kraje Pražského, Pardubického a Chebského.¹²⁶

¹²³ P. Svobodný, L. Hlaváčková: *Dějiny lékařství v českých zemích*, s. 123–125.

¹²⁴ E. Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol v Československu*, s. 98.

¹²⁵ Navržené rozdělení kurzů vyšlo z reformy krajského zřízení z 1. 1. 1850, které nikdy nevyšlo v platnost. Reforma začala platit až od roku 1855, ale Pardubický a Českolipský kraj zřízení nebyly.

¹²⁶ SOKA Písek, Okresní úřad Písek, věci zdravotní, inv. č. 996, sign. 7/1, kart. 123; též SOKA České Budějovice, Farní úřad Modrá Hůrka, inv. č. 19, IIa 12, Porodní báby, 1851–1860, kart. 2; Farní úřad Strážov, inv. č. 191, Úřední přípisy týkající se porodních bab, 1825–1868, kart. 2 aj.

Následujícího roku bylo rozdělení kliniky na lékařskou a babickou schváleno ministerským nařízením č. 2790/120. Oznámení o zahájení kurzu s nezbytnými informacemi posílalo místodržitelství na všechny okresní úřady, odtud putovaly na úřady obecní a městské.¹²⁷

Nerovnoměrné rozmístění babiček v jednotlivých krajích stát neřešil, naopak. Bylo legální, původně vycházelo z dvorských dekretů ze 17. března 1815, č. 268, a z 24. dubna 1827, č. 11.840, dávajících bábám možnost usadit se v místě, které si svobodně vyberou. Tento stav potvrdilo 5. října 1853 ministerstvo záležitostí duchovních a vyučování nařízením, které, s výslovným odvoláním na tyto dvorské dekry, prohlásilo, že bez ohledu na univerzitu či lyceum v monarchii, kde porodní bába získala diplom, má právo „provozovati babictví ve všech zemích korunních císařství Rakouského“. Musí se jen ohlásit příslušnému úřadu.¹²⁸

Politické uvolnění na počátku šedesátých let a prosincová ústava z roku 1867 umožnily v rámci budování nové politické správy řešit také otázky veřejného zdravotnictví. Zdravotnické záležitosti spadaly nadále do rezortu ministerstva vnitra, nejvyššími zemskými úřady zůstala v Čechách a na Moravě místodržitelství, ve Slezsku zemská vláda. Jejich poradním orgánem ve zdravotnických záležitostech se staly zemské zdravotní rady složené ze zemského zdravotního referenta a pěti až osmi členů. Země se dělily na politické okresy (už císařským nařízením z 26. června 1849 se tzv. politické okresy staly základní územní jednotkou) v čele s okresním hejtmanem; v Čechách bylo 89, na Moravě 34, ve Slezsku 9 okresů. Politický okres tvořila města se zvláštním statutem. Tuto územní správní organizaci, která se stala základem zdravotní správy, v podstatě převzal i pozdější československý stát.¹²⁹

Okresní hejtman disponoval četnými kompetencemi, zajišťoval vyhlásování a provádění zákonů, dohlížel na bezpečnost, veřejný pořádek, na evidenci obyvatelstva, na pomoc při ubytování vojska, měl

¹²⁷ V souvislé řadě se dochovalo např. ve fondu Okresní úřadu Nová Paka, srov. SOkA Jičín, OÚ Nová Paka, inv. č. 513/189, kart. č. 59.

¹²⁸ Nařízení vydané od ministeria záležitostí duchovních a vyučování dne 5. října r. 1853, dostupné na <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1853&size=45&page=1175>; též A. Wiesner: *Vývoj stavu porodních asistentek*, s. 8.

¹²⁹ P. Svobodný, L. Hlaváčková: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 126.

dohled nad obecní správou, péčí o hranice, nad udržováním silnic a vodních cest. Jak vyplývá z archivního materiálu, vykonával jistou supervizi i nad porodními bábami. Jinak se ovšem zdá, že babičky zůstávaly na okraji zájmu debaty o veřejném zdravotnictví, která se soustředila především na lékaře a ranhojiče. Báby sice tvořily profesní stav, jejich uvědomění až do přelomu století zůstávalo ale velmi nízké, což bylo mj. dáno přetrvávající nízkou úrovní jejich základního vzdělání (nezapomeňme, že zákon zavedl osmiletou školní docházku až v roce 1869, resp. 1870, že se prosazovala ztěžka a zpochybnila ji školská novela z roku 1883). Schopnost sebereflexe příslušnic „babického řemesla“ měla teprve přijít – zatím pro ně platily především dekrety a nařízení z doby osvícenské, maximálně předbřeznové. Nařízení vydávaná státem (případně zemí) řešila jen dílčí problémy.

Nařízení o rozdělení klinik platilo až do roku 1920,¹³⁰ přičemž teprve roku 1891 se babická klinika zcela osamostatnila. Zpočátku se nacházela v určitém administrativním vakuu, a to až do začátku září 1861, kdy výnosem ministerstva vyučování z 9. září 1861, č. 5633, byla pražská porodnice s nalezincem předána zemské správě, český zemský výbor ji přejal 1. listopadu 1861. Vzdělání babiček se bude nadále vyvíjet v těsném spojení se zemskou porodnicí, nicméně mimo univerzitu.

Zdravotní zákon z roku 1870 a porodní báby

Sto let od reformního počínu Marie Terezie byl konečně přijat říšský zákon č. 68/1870 z 30. dubna 1870 o organizaci veřejné služby zdravotní. Stanovil, že „nejvyšší dohled k veškerému zdravotnictví a nejvyšší řízení záležitostí medicínálních přísluší správě státní“. Nic nového, s tím přišla už osvícenská legislativa. Nově ale při okresních úřadech zřídil instituce okresních lékařů a ukládal samosprávným orgánům vytvořit síť lékařů obecních a obvodních (do obvodů se měly sdružovat malé obce). Zákon pamatoval na léčbu obecních chudých. Porodní báby ve statutárních městech podléhaly zdravotním orgánům „od zastupitelstva obecního“ ustanovených, všude jinde okresnímu lékaři. Podle § 3 byly obce povinny poskytnout „náležité pomoci onemocnělým

¹³⁰ Archiv Univerzity Karlovy, Normalienbuch, s. 325, cit. dle Eva Rozsivalová-Lenzová: *Vznik babických škol v Československu*, s. 98; V. Rubeška: *Příspěvky k dějinám porodnictví*, s. 472.

a rodičkám a ochrany osobám, které náhle přijdou v nebezpečnosti života¹³¹, pokud se na ně vztahovalo domovské právo. Rozuměla se tím i povinnost obcí poskytnout porodním babičkám v případě ošetření nemajetné rodičky hmotnou podporu, což vyplývalo rovněž z § 28, odstavce 5 obecního zřízení a patřilo do samostatné působnosti obce.¹³² Toto nařízení však obce respektovaly nerady a liknavě, byť měly podle zákona z 22. ledna 1891 právo zavést dávky „v záležitostech služeb zdravotnických“.¹³³

Na zmíněný říšský zákon měly navázat zákony zemské, které se ale v prostředí zostřujících se národnostních šarvátek rodily velmi dlouho. Všechny zemské sněmy měly nadto obavy z nákladů, které by jim vznikly na základě placení obvodních či městských lékařů. Jako první přijala v roce 1874 zemský zdravotní zákon Dalmácie a Istrie, v únoru roku 1884 Morava a 23. února 1888 vyšel i pro Čechy. Jako poslední v monarchii se k přijetí zákona v dubnu 1896 odhodlalo Slezsko (tři země v Předlitavsku, Solnohradsko, Gradiška a Gorice, ho nepřijaly vůbec).¹³⁴

Pokud se týká porodních babiček v Čechách, byla zemská podoba zákona ve srovnání s říšskou jasnější: v § 13 stálo, že „každá obec učiní opatření, aby v ní bylo dostatečné pomoci zkoušených babiček při porodech vůbec a pomoci bezplatné chudým rodičkám zvláště“; náklady měly být hrazeny „z prostředků obecních“.¹³⁵ Následující § 14 nařídil, aby v obcích, které mají vlastního lékaře, byla rovněž zajištěna pomoc a zřízena zvláštní, přiměřeně zařízená a vybavená místnost, kde by byl poskytnut azyl „nemocným nebo rodičkám, které jsou bez

¹³¹ Zákon č. 68 daný dne 30. dubna 1870, jenž se týče organizace veřejné služby zdravotní. Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, částka XXV, 1870, s. 125.

¹³² *Zřízení obecní a řád volební v obcích pro království České ze dne 16. dubna 1864*, základní pravidla k uspořádání záležitostí obecních: zákon ze dne 5. března 1862; uspořádání záležitostí domovských: zákon daný dne 3. prosince 1863..., Praha 1872.

¹³³ Josef Podolák: *Zřízení obecní a řád volební v obcích*. Pardubice 1900, s. 42.

¹³⁴ P. Svobodný, L. Hlaváčková: *Dějiny lékařství v českých zemích*, s. 127; podrobný výklad zákona viz Vladimír Preininger: *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví, se zvláštním zřetelem k zemím Koruny české*. Praha 1900, passim.

¹³⁵ Zákon č. 9 daný dne 23. února 1888, platný pro Království české, jenž se týče organizace služby zdravotní v obcích. *Zákoník zemský království Českého*, částka III, vydaná a zveřejněná dne 23. března 1888, s. 27.

přístřeší nebo bez ošetřování“.¹³⁶ Jak bylo výše řečeno, hrazení babických honorářů „z prostředků obecních“ nebrala snad žádná obec minimálně do přelomu století vážně. A pokud se týká místností, kde by mohly chudé ženy porodit, ty se ukázaly být hudbou hodně vzdálené budoucnosti. A ještě jeden postřeh: je jím zřejmá diskrepance mezi pozorností věnovanou lékařům (celkem 10 paragrafů), jejichž postavení, ba dokonce platové poměry zákon specifikoval, a jediným paragrafem věnovaným porodním bábám, který se nadto týkal jen povinností obcí, nikoli vlastního postavení babiček.

Jak výše uvedeno, moravský zemský sněm schválil svou variantu říšského zdravotního zákona 8. března 1884. Podobně jako říšská předloha stanovil povinnosti obce v oblasti zdravotní služby: ustanovení obvodních lékařů se stálým platem, jež vyměřuje podle počtu obyvatel, případně podle velikosti obvodu. V § 18 byly obce zavázány zabezpečit bezplatnou pomoc chudým těhotným a platit je z obecní pokladny;¹³⁷ za tuto pomoc měly být zaplaceny „částkami oněch platů, které kontribučenské záložny¹³⁸ k vydržování lékařů a báb z povinnosti poskytují, pak přírážkou nejvyšší jednoprocenní k přímým daním a doplňkem obnosu, jehož se na minimální důchody lékaře nedostává, z fondu zemského“.¹³⁹ To už bylo vyjádření o poznání jasnější. Podobně jako český nařídil i moravský sněm zajistit „přístřeší a ošetření“ pro chudé rodičky či nemocné, které nelze dopravit do veřejné nemocnice.¹⁴⁰

Služební instrukce pro obecní a obvodní lékaře z 10. února 1884, č. 28, z. z., pak v § 7 stanovila jejich lékařský dohled nad porodními

¹³⁶ Zákon č. 9 daný dne 23. února 1888, s. 28.

¹³⁷ V. Preininger: *Sbírka zákonů*, s. 83; Emanuel Kusý: *Zákony a nařízení o zdravotní organizaci na Moravě*. Brno 1884, s. VIII.

¹³⁸ Kontribučenské peněžní fondy vznikly z přeplatků, které se coby „zvláštní výlohy“ vybíraly od poddaných k berní (kontribuci); měly usnadnit placení berní v neúrodných letech či při nějakých katastrofách. Zavedl je systemální patent z 26. července 1748. Pozdějšími nařízeními byl účel fondů poněkud rozšířen, hradily se z nich škody způsobené živly, léčebné výlohy chudých, platy lékařů aj., později vláda vrátila tyto fondy bývalým účastníkům do vlastní správy s podmínkou, že jmění fondů zůstane zachováno a že užitky z něho se vynaloží jen k obecně prospěšným účelům.

¹³⁹ Miloslav Sládek et al.: *Stoleté úsilí o zrození nového života. 1888–1988*. Brno 1988, s. 19–20.

¹⁴⁰ V. Preininger: *Sbírka zákonů*, s. 83.

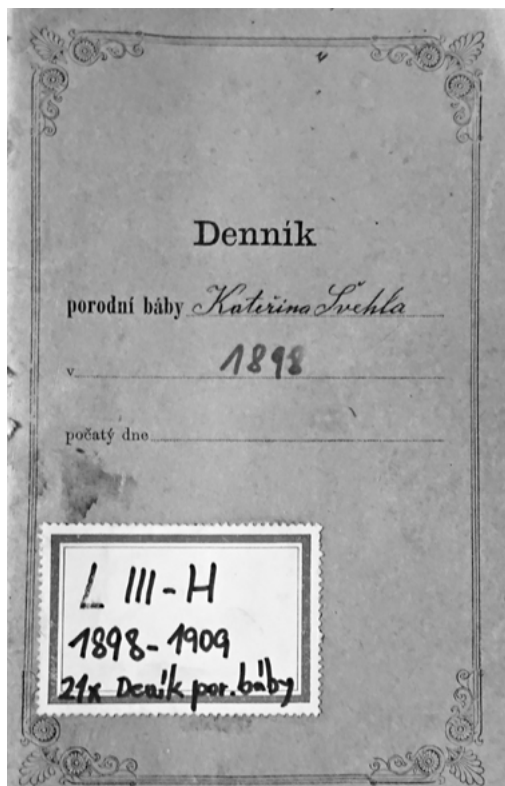

4. Diplom a pečť Františky Kyzevetrové, absolventky porodnické školy v Olomouci, 1891

bábami, jejich „poučování“ o příslušných předpisech a řádném vedení porodnické dokumentace.¹⁴¹

Zákon z 30. dubna 1896, č. 31 z. z. pro Slezsko byl ve věci porodních babiček poměrně stručný: obce mají dbát na to, aby „byla po ruce zkoušená porodní babička“; ta měla chudým rodičkám poskytovat pomoc

¹⁴¹ V. Preininger: *Sbírka zákonů*, s. 103.

5. Deník Kateřiny Švehlové z Horních Dubenek na Jihlavsku, který si vedla v kurzu v Olomouci – obálka a zápis (vpravo)

bezplatně.¹⁴² Připomeňme, že ve Slezsku až do vzniku Státního ústavu pro výchovu a vzdělání porodních asistentek v Ostravě žádná instituce zaměřená na výuku porodních babiček neexistovala – zájemkyně ze slezských regionů se většinou vzdělávaly v Olomouci.

Je třeba zdůraznit, že navzdory nedostatečné pozornosti, již říšský zákon a jeho zemské varianty věnovaly postavení porodních babiček, byl krokem kupředu a dával obcím, pokud se týká péče o zdraví, poměrně velké pravomoci; to, že ochota jich využít nebyla pravidlem, je jiná věc. Díky instituci okresních a obvodních lékařů začala

¹⁴² V. Preininger: *Sbírka zákonů*, s. 120.